

T A N U L M Á N Y O K

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS FEJLŐDÉSE ÉS FELADATAI

(Tervtanulmány)*

I. rész

Dr. Horváth Miklós,
a történelemtudományok kandidátusa

Már két évtizede, hogy Magyarország felszabadult a magyar és a német fasizmus elnyomása alól.

Győzelmes szocialista forradalmunk eredményeként új irányt vett társadalmunk fejlődése és így hadtörténetírásunk is.

Marxista hadtörténettudományunk fejlődése — mint bármely fejlődés — nem lehet problémamentes.

Sokoldalú vizsgálódást kíván a tudomány fejlődési problematikájának analizálása és a feladatok megállapítása, rangsorolása. E vizsgálódás tárgyát képezik:

1. A hadtörténetírás kutatásainak kérdései, a programozás, a methodika, a *más tudományágakkal és segédtudományokkal való kapcsolat stb.* szempontjából.

2. A társadalom politikai, gazdasági, ideológiai szükséglete,¹ valamint specifikus szükséglete. Hazánk, társadalmi rendszerünk specifikus igénye tudományágunkkal szemben a honvédelem, a fegyveres erők fejlődéséhez szükséges katonai tudományos tapasztalatok történeti összegezése, kritikája.

Következik ezekből, hogy marxista hadtörténetírásunk fejlődési intenzitásának, irányának pontos képét szinte lehetetlen meghatározunk, ha a fentebb említett analizálásunk nem alapul a korábbi hadtörténetírásunk kritikájára is.

A reális felmérés lényeges eleme az az összehasonlítás, amely megmutatja, hogy mit végzett el eddig a marxista hadtörténeti kutatás, helyes-e a kutatási témák fontossági sorrendje és milyen erősségű volt a tudományos kutatás annak a hamis társadalmi tudatnak a megváltoztatására, melynek kialakításához és elmélyítéséhez a felszabadulás előtti hadtörténetírás is hozzájárult.

* A tanulmány elkészítéséhez Rázsó Gyula, Gottreich László, Józsa Antal, Hetés Tibor, Balázs József, dr. Gazi József, továbbá dr. Nagy László és dr. Mucs Sándor, a történelemtudományok kandidátusai értékes tanácsaikkal nyújtottak segítséget. E helyütt is köszönetet mondok.

¹ Különbséget kell tennünk a tudományos munka és a propaganda között. A marxista hadtörténetírás feladata, hogy tudományos feldolgozással alapozza meg a propagandamunka határfokát. A propaganda nem tárgya és nem is lehet területe a hadtörténettudománynak.

Engels a hadtörténeti tudomány eredményeit még a múlt századi ismeretek többi ágaihoz viszonyítva jogosan tette éles kritika tárgyává. „A hadtörténelem mint tudomány, amelyben a tények elfogulatlan értékelése az egyetlen irányadó alapelv, igen fiatal és nem dicsekedhet gazdag irodalommal. Ennek ellenére a hadtörténelem a tudomány olyan területe, amely már létjogot nyert; egyre jobban szórja szét — mint pelyvét — a szegyetlenek és ostoba nagyozást, amely oly sokáig jellemezte azokat a műveket, amelyek történeti műveknek nevezték magukat, pusztán azon az alapon, hogy minden lelkiismeret-furdalás nélkül eltorzították mindazokat a tényeket, amelyeket tárgyaltak.”²

Az igazán tudományos hadtörténelem alapjait Marx és Engels rakták le. Lenin 1905-ben „Forradalmi hadsereg és forradalmi kormány” c. cikkében elismeréssel beszélt Engelsről, „a hadügy nagy ismerőjéről”.³

A burzsoá hadtörténeti tudomány az elmúlt évtizedekben kétségtelenül sokat fejlődött, gazdagodott kutatási eredményeiben. Elérte a többi burzsoá tudományág színvonalát — de társadalmi alapja, ideológiája miatt az események részben eltorzulnak, a tények önkényes változtatása következtében forszultan szelektálódnak vagy csoportosulnak.

A pozitívista hadtörténetészek „res in ipsa comprobat” elve is tartóhatatlan. A történeti eseményekre való egyszerű hivatkozások a bizonyítóerőnek csak a látszatát adják. Nem is beszélve ennek súlyosabb negatív formájáról a szellemtörténeti irányzatnál. A történeti példák igen hasznosak, de a hadtörténelem nem a példák összesítése, amelyek arra lennének alkalmasak, hogy megoldjanak gyakorlati katonai kérdéseket. A katonai kérdések megoldása érdekében a tényeket a hadtörténelemnek is az alapvető összefüggés, az osztályharcok történeti összefüggésében kell vizsgálnia. „A tények — írta Lenin — ha egészükben, összefüggésükben nézzük azokat, nemcsak »makacs«, de kétségtelenül bizonyítják erejű dolgok is. A tények, ha kiragadjuk őket az egészből, összefüggésükből, ha töredékesek és önkényesek, nem tekinthetők többnek, mint pusztá játéknak, vagy még annál is rosszabbnak.”⁴

A magyar hadtörténetírás mindössze másfél százados múlttal rendelkezik. Lényegesen később kezdték hazánkban művelni ezt a tudományágat, mint a legtöbb európai ország tudományos életében. A hadtörténeti munkák — legalábbis zömükben — elmaradtak az európai polgári hadtörténelmi kutatások és művek színvonalától. Ennek okai a magyar társadalom polgári demokratikus átalakulásának elmaradása; a polgári átalakulás felemássága, a feudális maradványok konzerválódása, a magyar uralkodó osztályoknak a nemzetiségi elnyomással, imperialista törekvésekkel átszőtt sajátos dualista rendszerének kiépítése és végül az 1919-es szocialista forradalom bukása után az ellenforradalmi rendszer. Ennek következtében hadtörténetírásunkat a felszabadulás előtti évtizedekben a sovinszta, a hurrápatrista provincializmus jellemezte. A „magyar katonai lélek fölénye a Duna-medence többi népei felett” eszméje vörös fonalként húzódott végig a polgári korszak hadtörténetírásának számos irányzatánál és képviselőjénél.

² Karl Marx—Friedrich Engels Werke. Bd. 11. Dietz Verl. Berlin, 1961. S. 412. (németül.)

³ A marxizmus—leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Idegennyelvű Kiadó. Moszkva, 1945. 71. o.

⁴ Lenin: Művei 23. köt. Szikra, Budapest, 1951. 295. o.

Hadtörténetírásunk kezdete alapján egybeesik a magyar szabadságért küzdő reformkor politikai, eszmei áramlataival. A polgári nemzeti mozgalom s az ideológiáját alkotó nacionalizmus alapvető, törvényszerű jellemvonása, hogy kezdeti előremutató szakaszában sem volt mentes a kettősségtől: az idegen elnyomással szemben folytatott hősi, demokratikus küzdelem mellett a más népek ellen irányuló antidemokratikus, hódító tendenciától. A nacionalizmusnak ez a kettős Janus arcú jellemezte hadtörténetírásunk első szakaszát is — erősebb pozitív tendenciával. Az 1848—49-es szabadságharc és forradalom bukása után viszont alapvetően a sovinizmus lett a magyar hadtörténeti irodalom zömének egyik álláspontja.

E változás folyamatát a tanulmány elején említett analízis szempontjából célszerű áttekinthető képbe foglalnunk és összegeznünk. Egyébként marxista hadtörténetírásunk eddigi historiográfiája nem foglalkozott a kezdeti szakasszal — ezért is törekszik e tervtanulmány erről rövid áttekintést adni.

Az első nagy terjedelmű és magyar nyelvű hadtörténelmi munka a múlt század első évtizedében jelent meg Virág Benedek — akit Toldy Ferenc joggal tartott „a magyar lélek tüzes ébresztőjének”⁵ — tollából „Magyar Századai” címen.⁶

Virág fellépése előtt Fessler Ignác, Kereszturi József, Engel János Keresztély, Kovachich Márton György stb. foglalkoztak német, illetve latin nyelven megjelent történeti munkáikban hadtörténetünkkel.⁷ Munkásságuk azonban nélkülözötte a háborúk sajátos magyar katonai vonatkozásainak vizsgálatát, így műveik nem jelentették a magyar nemzeti hadtörténeti kutatás kezdetét, illetve megalapozását.

Virág Benedek volt az első, aki magyar nyelven írt monográfiában érzékeltette a hadviselés magyar sajátosságait.

Igaz, Virág munkájában mellőzte a magyar és a német feudális állam közti háborúk tudományos katonai elemzését, de erre a magyar hadtörténelem első monografikus feldolgozója szakmai képzettség hiánya miatt nem is volt képes. Egyébként a hadtörténeti írók számos reprezentánsának — történeszi műveltsége ellenére — hadtudományi jártassága bírálható. Ez is általánosan mondható jellemvonása volt a magyar polgári hadtörténeti kutatók munkájának — különösen az 1910-es évekig.

Virág Benedek a magyar függetlenség megóvását a nagy uralkodóknak romlatlan „szittyai” hadvezéri képességében vélte biztosítottnak.

Mindezen *lényeges* korlátok ellenére az a tény, hogy Virág Benedek munkájában a nemzeti függetlenség felvilágosult polgári eszméjének alapjáról vizsgálta a németellenes függetlenségi háborúk katonai történetét, pozitív irányban hatott a magyar hadtörténetírás kibontakozására. A magyar függetlenségi háborúk győzelmi feltételeinek vizsgálá-

⁵ Virág Benedek: Magyar Századai. 3. kiadás Heckenast, Pest, 1862. 3. o. Toldy Ferenc előszava.

⁶ A műnek 1473-ig terjedő része a szerző életében jelent meg két részben, 1808-ban illetve 1816-ban. A hátralevő, kéziratban maradt részt (1526-ig) Toldy Ferenc adta ki 1862-ben.

⁷ Vö.: Fessler Ignác: Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen, Gleditsch, Leipzig, 1815—25. Bd. 10

Kereszturi József: Lineamenta historiae pragmaticae regni Hungariae Pest. 1797.

Kovachich Márton György: Supplementum ad vestigia comitorum. Budaë, 1798—1801. Tom. 3

Enaël János Keresztély: Geschichte des Königreichs Ungarn. Wien. 1814—1815. Bd. 5

latánál eljutott olyan, a korának szóló következtetésig — bár ezt nem tudta világosan végigvinni —, hogy a magyar feudális társadalom hagyományos mozdulatlanláságának megtörése a honvédelemnek is katonai szükségyszerűsége.

A magyar reformkor egyik alapvető célkitűzése volt az önálló magyar hadsereg megteremtése. E cél szolgálatába állította Horvát István, a nemzeti függetlenség harcos története, hadtörténete a szerkesztésében megjelenő „Tudományos Gyűjtemény” című folyóiratot. Maga Horvát István, aki Virág Benedek tanítványa és Vasvári Pál tanára volt, a hadtörténeti kutatás terén nem ment túl mesterén. A folyóirat hadtörténetírói között azonban megtaláljuk Kiss Józsefet és fiát Kiss Károly ezredest, akik szakmailag mutattak fel újat. Munkáikban már hadművészeti elemzést, kritikát is adtak.

Sőt Kiss Károly az 1840. évi akadémiai székfoglaló értekezésében⁸ — melynek címe: „Mi okozta a francia köztársasági hadsereg nyereségeit, győzelmeinek mi adott oly hatalmas befolyású sikert?” — felismerte a forradalmi hadviselést, valamint az új társadalom hatását a hadseregre.

Apja, Kiss József nem tudott az európai szellemi nivóra oly mértékben felnőni, mint fia, de ő is jelentős előrelépést ért el a Tudományos Gyűjtemény többi hadtörténete között. Egyik jelentős tanulmányában⁹ Virág Benedek szemléletét követve ugyan, de már utalt a középkor magyar hadművészetének néhány specifikus jellegzetességére.

A nemzeti függetlenségért küzdő polgári hadtörténetírók sora Horváth Mihálynál érte el az alkotás tetőpontját. Horváth Mihály — akit joggal tarthatunk a magyar történettudomány polgári klasszikusának — ugyancsak jeles művelője volt a hadtörténetírásnak. A „Magyar honvédelem történeti vázlata” című be nem fejezett, de értékében jelentős munkájában katonapolitikai, hadászati és harcászati kérdéseket vázolt fel hadtörténeti elemzéssel.

Horváth Mihály hadtörténeti állásfoglalását meghatározta azonban az is, hogy a polgári történetírás e korszakának Habsburg-ellenessége sem volt mentes a helytelen nemzetiségi szemlélettől: a szláv népek alacsonyabbrendűségét a katonai tulajdonságokra is vonatkoztatta. Ezért nem vette észre „vázlataiban” népünk németellenes harcainak hadművészeti összefüggéseit a keleti szláv államoknak ugyancsak a német hódítók elleni háborúik művészetével.

Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc leverése után a magyar hadtörténetírás első szakasza le is zárult.

A magyar polgári forradalom hajnalán hadtörténetírásunk tehát a magyar hadművészet kutatása terén nem érte el az akkori európai színvonalat. A társadalmi tudat alakításában haladó szerepet töltött be, mert a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás követeléseit tűzte zászlajára.

A 48-as forradalom és szabadságharc bukása után a magyar hadtörténetírásnak — miként általában a történetírásnak — ez a haladó vonása megszakadt. Az ellenforradalmi önkényuralom éveiben hadtörténeteink (kevés kivételtől eltekintve, mint például Rosty Zsigmond,

⁸ *Kiss Károlynak* ez a munkája sajnos nem jelent meg nyomtatásban. Az Akadémiai Értesítő ad erről egy ismertetést az 1840—1841. évfolyamában.

⁹ *Kiss József: A magyar nemzet régi neveiről.* Európába jöttekori hadimesterségéről és itteni lett megtelepedése utáni nemzeti szerkezetéről. Tudományos Gyűjtemény, 1840. IV. köt. 3—33. o.

aki írásaiban¹⁰ tovább szolgálta a nemzeti függetlenség eszméjét, valamint az akkori Hadtörténelmi Közlemények egyes írói,¹¹ ha nem is egyforma intenzitással) megalkusznak.

A kiegyezés után a polgári hadtörténeti irodalom két alapvető irányzata az „aulikus” és „kuruc” iskola volt. A Habsburgoktól való függést katonai szempontból is ellentétes módon ítélték meg. Katonapolitikai elképzelésüknek volt azonban közös alapja is: a szomszédos népek feletti magyar uralmi programot fegyveresen is meg kell valószínűsíteni. Így fejezték ki a magyar fináncbíró és a feudális nagybirtok törekvését.

Ugyanakkor objektíven meg kell állapítanunk, hogy a századfordulón és a XX. század első évtizedeiben néhány magyar hadtörténész munkálkodása szakmailag elérte az európai színvonalat. Bárczay Oszkár, Szendrei János, Pilch Jenő, Gyalóky Jenő, Markó Árpád forráskutatása és forráskritikája az akkori legújabb metodikai eredmények felhasználását mutatta. Katonai szaktudásuk lépést tartott a kor hadtudományának eredményeivel.

Ez a szakmai fejlődés azonban az ellenforradalmi hadtörténetíróknál általában megrekedt a rendszer politikájának következtében.

A Horthy-fasiszta állam belső, kibékíthetetlen ellentmondásait igyekezett feloldani a *soviniszta nacionalizmus*, a *szovjetellenesség* eszméjében. Ez magában foglalta — különösen a fasiszta Németország létrejötte után — a németekhez való „történelmi sorsszerű” kapcsolódás gondolatát; Magyarországnak, mint a Duna-medencében élő nemzet jogát a közép-délkelet-európai nagyhatalmi szerephez.

Az ellenforradalmi hadtörténetírás egyik vezéralakja, Bánlaci (Breit) József altábornagy, így foglalta össze a katonapolitikai alapot: „A mi históriánk és hadtörténelmünk különösen alkalmas arra, hogy mindnyájan, katonák és nem katonák egyaránt sokat tanulhatunk és kell is tanulnunk belőle, hogy valamikor ismét a földkeresség legideálisabb stratégiai egységét képező Nagymagyarország birtokába jussunk és annak további évszázadokon át újból feltétlen és elvitathatatlan birtokosai és urai maradjunk.”¹²

A polgári és az ellenforradalmi hadtörténetírás súlyos fogyatékosága volt, hogy alapjában véve csak a *háborúk történetét* dolgozta fel — mellőzve azok objektív hadászati, hadművelési művészeti és harcászati kritikáját és a tanulságok levonását.

Ennek a szakmai fogyatékoságnak, vagy talán pontosabb kifejezéssel élve: korlátozottságnak az oka kettős:

1. A politikai és katonai vezetésnek a szomszéd népek elleni hódító, illetve revizionista törekvése, szovjetellenessége megkövetelte, hogy a lezajlott háborúkból (pl. az első világháborúból) a magyar hadsereg, a katonai vezetés potenciális képességét bizonyítsa a háború megvívására, s a vereségeket a véletlen folytán bekövetkező, eliminálható tényezőkkel magyarázza. Egyébként ez is *egyik* eszköz volt az igazságtalan háborúk jellegének leleplezésére.

¹⁰ *Rosty Zsigmond*: A tatárjárás történelme IV. Béla király idejében. Műlter Ny. Pest, 1856. „Mi pedig a tatárjárásból ama tanulságot merítsük, hogy a hont ért bárminő rettentő csapások következményei megsemmisíthetők, ha fiainban elcsüggedés helyett férfitas akarat, erélyesség és honfiasz uralkodik, azaz ha le nem mondunk önmagunkról.” (i. m. 145. o.)

¹¹ Mint pl. *Kápolnay P. István*, *Borovszky Samu*.

¹² *Doberdói Bánlaci (Breit) József*: A Magyar Nemzet Hadtörténelme. Grill, Budapest, 1928. A szerző előszava 11. o.

A háborúk történetének ábrázolását így elszakították *egyrészt* a hadtudománytól, *másrészt* a társadalomtörténetétől.¹³

2. A korábbi hadtörténészek nem ismerték fel azt a folyamatot, melynek következtében a hadtudomány a XX. században *ismeretrendszerré* nőtt ki. Így a hadtörténelmi kutatás rendkívül széles skálájú specifikus ismereteket, társadalomtörténeti, katonai, filozófiai, közgazdasági stb. elméleti munkát igényel. Ennek a követelménynek nem tudtak megfelelni. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a fiatal magyar marxista hadtörténetírásunk ezen a téren a múlthoz képest jelentős eredményt, fejlődést mutat fel — de ebből a szempontból még rendkívül sok a tennivalónk.

A felszabadulás előtti hadtörténetírás különböző korszakainak kritikáját bevezetőként csak általános vonásaiban igyekeztünk felvázolni. Részletesebb, a főbb kérdésekre összpontosított kritikai elemzéseket hadtörténelmünk különböző korszakainál tesszük meg, mikor tervtanulmányunkban felmérjük a marxista hadtörténetírásunk fejlődését és feladatait. Tettük ezt azért, mert ha globálisan áttekintjük hadtörténeti irodalmunkat, meg kell állapítanunk, hogy a fentiekben összegezett burzsoá örökség — kivált a negyedszázados ellenforradalmi rendszéré — bizonyos mértékig visszahúzóan hatott (és némely vonatkozásban hat még ma is). Ehhez járult, hogy a magyar hadtörténetkutatás tudományos intézménye — mely a kutatás tervszerűségét, szervezettségét biztosítja — csak 1950-ben jött létre. A hadtörténészek túlnyomó többsége fiatal volt, akik legjobb esetben is alig néhány éves kutatói gyakorlattal rendelkeztek. A kutatói gyakorlat megszerzésével párhuzamosan kezdték megismerni a marxizmust és próbálták alkalmazni a hadtörténeti vizsgálódásban. Az elméleti színvonal gyengesége, a marxizmus alkalmazásának egysíkúága szinte szükségszerűen jelentkezett. Súlyosbította a hadtörténetírásunknak ezt a helyzetét, hogy ebben az időben már a tudományos életben is eluralkodott a személyi kultusz légköre. Az ezt eredményező dogmatizmus a társadalmi s ezen belül a katonai folyamatokat nem az *általános és egyedi* differenciáltságban, hanem a törvényszerűségek sematikus felfogásában ábrázolta. Ez téves következtetések sorozatára vezetett. Ugyanakkor tágabb kaput, lehetőséget nyitott egyrészt a burzsoá elméletek több esetben burkolt, kisebb mértékben nyílt befolyásának, másrészt — s ez természetes következménye az előbbieknél — a különböző polgári-objektivisták és revizionisták nézetek fellépésének.

Az SZKP XX. és XXII. kongresszusa, az 1956-os ellenforradalom leverése és ezt követően pártunk elvi és gyakorlati politikájában a lenini elvek és normák érvényesülése, a következetes kétfrontos ideológiai harc eredményeként a marxista hadtörténetírásunk eszmei tisztasága, társadalmi hatékonysága a szocialista haza honvédelmére meg-növekedett.

A magyar hadtörténetírás helyzetéről és feladatairól 1954-ben Borus

¹³ Borus József a korábbi hadtörténetírás eme hibáját a marxista hadtörténetírásra viszi át — indokolatlanul. (Történelmi Szemle, 1964. 2. szám, 475. o. Hadtörténet és társadalomtörténet).

A hadtörténelem tárgyának a mai marxista irodalomban elfogadott meghatározásában keresi nézeteinek igazolását. „A hadtörténelem a katonai-történelmi ismeretek összesége. Alkotórészei a következők: a háborúk története, a fegyvernek története és a hadtörténelmi forraskutatás.” Ez a meghatározás azonban nem igazolja Borus József erőltetett következtetését a marxista hadtörténetírásunk eddigi alkotásaira sem a *historiográfia*, sem a *definió tartalmi mélysége és belső összefüggései szempontjából*.

József tollából jelent meg hosszabb tanulmány.¹⁴ A tanulmány a felszabadulás után elsőként vázolta fel hadtörténetírásunk helyzetét és feladatait.

A szerző differenciáltan tárgyalta a polgári hadtörténetírás fejlődését és sokrétűen bírálta eredményeit.

Helyesen mutatott rá a marxista hadtörténetírás akkori feladataira.

Ki kell emelnünk azt a megállapítását, hogy valamennyi korban (Borus József a „kuruc szabadságharcot és az 1848—49-es szabadságharcot” említette) szükségesnek tartotta az igazságos háborúk marxista elemzését. Ezzel együtt szögezte le cikkében a szerző, hogy a magyar történelem is elsősorban az osztályharcok története. E megállapítás is a marxizmus—leninizmus alaptétele.

Feladata tehát tervtanulmányunknak, hogy hadtörténetírásunknak ne csak a szabad fejlődésünk két évtizedében elért eredményeiről adjon számot, hanem vizsgálja meg azt is: mennyire és mennyiben sikerült 1957 óta kiszabadulnia a dogmatizmus és a revizionizmus kettős hatása alól.

Csak így, ezzel párhuzamosan lehet objektíven meghatározni a további feladatokat is.

A IX—XVI. századokkal foglalkozó hadtörténetírásunk fejlődése, feladatai

A magyar törzsi, nemzetiségi szervezet történetének marxista feldolgozása Molnár Erik érdeme.¹⁵

Az őstörténeti kutatásokat szolgáló segédtdományok széles felhasználásával, a marxizmus klasszikusai tanainak alkotó alkalmazásával rajzolta meg a honfoglalás idején a katonai demokrácia fokán álló magyar társadalom bomlási folyamatát és a feudális osztálytársadalom kialakulását.

Molnár Eriknek a magyar társadalom katonai szervezetére, a hadsereg szervezeti tagozódására tett megállapításai gyökeresen újat hoztak a korszakra vonatkozó polgári szakirodalomhoz képest. Itt különösen két jelentős történetíró munkájára, Pauler Gyulára és Marczali Henrikére utalnánk.¹⁶

A társadalom és a hadsereg, valamint azok kölcsönhatásának marxista ábrázolásában eredményeink közel teljeseznek mondhatók.

A honfoglalás és a kalandozások marxista hadművészettörténeti szintézise azonban *hiányzik*.

E téren „Az egyetemes és a magyar hadművészet története” (Rövid összefoglalása) Bp. 1959. I/1. kötete adott egy rövidebb marxista megvilágítású áttekintést; ez azonban nem pótolhatja a fenti hiányt. Két okból sem:

1. A korábbi hadtörténetírásunk számos tanulmányban foglalkozott

¹⁴ *Borus József*: A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. Hadtörténelmi Közlemények, (továbbiakban: HK) 1954. 1. szám, 64—80 o.

¹⁵ *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. (Első teljes kiadás: 1945) Ugyanő (a továbbiakban: Uő.) A magyar nép őstörténete. Szikra. Budapest, 1953.

¹⁶ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, MTA. 1900.; *Marczali Henrik*: Magyarország története; a *Szilágyi-féle Magyar Nemzet Története I—II.* kötetében. Budapest, Athenaeum, 1896.

e korszak magyar hadművészetével.¹⁷ E munkák — legfeljebb egyikük-nél árnyaltabban, másikuknál erőteljesebben — alapállása, hogy a magyar nomád hadviselés ideiglenes sikereit a sovinizmus eszmei szolgáltatába állítsa be. Még csak utalást sem tesznek arra, hogy egy bomló társadalmi formáció hadművészetének szükségszerűen, végérvényes vere-séget kell szenvednie a fejlettebb társadalom hadseregétől. Sőt Darkó Jenő a második világháború előtt írt könyvében „Az ősmagyar hadmű-vészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára” a magyar katonai fölényt, mint nemzeti tulajdonságot akarta azzal is illusztrálni, hogy az ősmagyar hadművészet hatását ki akarta mutatni a fejlettebb társadalmi beren-dezkedésű Nyugat-Európára. Darkó könyvének eszmei álláspontja: Árpád, Botond szellemét fel kell támasztani, hogy harci kedv legyen területszerzésre a készülődő szovjetellenes háborúban. Magasztalta a ka-landozó hadjáratokat, mert szerinte a háború minden élőlény politiká-jának elsődleges eleme.

A szocialista katonai tudatkialakítás szempontjából szükséges e kor hadtörténetének marxista szintézise. Nem lehet figyelmen kívül hagy-nunk, hogy az idős és a fiatal generáció egyaránt érdeklődik bizonyos *romantikus hajlamból* is őseink katonai története iránt. *Az olvasmányuk viszont jelenleg csak az említett* (nem teljességgel felsorolt) *tendenciájú munkák.*

2. Általában hadtörténetírásunk tudományos szükséglete is meg-kívánja e hiány pótlását. Jellemzően mutatja ezt az 1964-ben megjelent „Magyarország története” kétkötetes marxista szintézist adó munka. A honfoglalás és kalandozások korához a bibliográfiai tájékoztató mar-xista feldolgozásokra nem tudott hivatkozni.¹⁸

Nem lehet mellékes szempont sem a tudomány, sem az eszmei harc szempontjából, hogy ez az időszak a magyar hadtörténelem ama kevés korszakához tartozik, amellyel terjedelmesen foglalkozik a német burzsoá hadtörténetírás még napjainkban is.¹⁹

Amikor a tertulanulmány e korszak marxista hadtörténeti feldolgo-zásának fehér foltjára végzi el a kitekintést, mérlegelni kívánja társa-dalmunk politikai, ideológiai, katonai szükségletének sorrendiségét is.

Ebből a szempontból és a jelenlegi tudományos erők — nemcsak a Hadtörténelmi Intézetet tekintve — létszáma, megterhelése oldaláról nézve a kérdést, meg kell állapítanunk, hogy e feladatot a magyar hadtörténetírás távlati tervében 1970 után kell megoldanunk.

Marxista történettudományunk sokoldalú forráselemzésre alapozott eredménye, hogy a feudalizmus magyarországi kialakulását is mint

¹⁷ Markó Árpád—Lukinich Imre: Sorsdöntő csaták. Franklin, Budapest, 1943. I. köt.; Molitorisz Károly: A lechmezei csata 955-ben. Budapest, 1912; Czimer Károly: A brentai hadjárat. HK 1897; Szabó Károly: A magyar vezérek kora. Bu-dapest, 1878; Pauler Gyula: A magyarok 954. és 955. évi hadjárata. Századok (to-vábbiakban: Sz.), 1899; Gombos Albin: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozá-sai. (HK 1927.) stb.

¹⁸ Vö.: Magyarország Története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. II. köt. 596. o.

¹⁹ Pl.: Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politi-schen Geschichte. Stilke, Berlin, 1908. Bd. III.; Lüttich, Rudolf: Ungarnzüge im X. Jahrhundert. Ebering, Berlin, 1910.; Bresslau, Harry: Die Schlacht auf dem Lech-feld. München, 1906.; Schäfer, Dietrich: Die Ungarnschlacht von 955. Berlin, 1905.; Bogyay Tamás: Lechfeld. Karpathia, München, 1955.; Eberl, Barthel: Die Ungarn-schlacht auf dem Lechfeld im Jahre 955. Augsburg—Basel, 1955.

osztálytársadalmat, mint alapvetően ellentétes érdekű osztályokból álló társadalmi formáció létrejöttét értelmezte és jellemezte. Kimutatta szemben a polgári állásponttal — amely a *hűbériséget legfeljebb a senior-vazallus katonai jellegű viszonylatokban kereste* és általában tagadta, hogy Magyarországon létezett hűbériség —, hogy az osztály-társadalom kialakulásának általános törvényszerűségei a magyar történelemben is érvényesültek. Ma már megnyugtatóan bizonyított, hogy a feudalizmus magyarországi kialakulása és korai szakasza lényegében megfelelt a formáció általános, az európai keletkezés fejlődésmenetének: a feudális földtulajdon szerkezete, a földjáradék formái, a kialakuló jobbágyság szociális helyzete alapján ma már joggal tekinthetjük a magyarországi feudális formáció korai időszakát a marxizmus klaszszikusai által nyugat-európai viszonylatban jellemzett ún. Leibeigenschaft sajátos változatának. Ez azután a XIII. század folyamán bomlott fel, hogy átadja helyét a feudális rend érettebb, kifejtettebb alakjának.

Mivel a feudális rendszer eredetére nézve katonai szervezet volt,²⁰ így a marxista társadalmi, gazdaságtörténeti kutatások is jelentősen hozzájárultak, hogy az elmúlt húsz évünk eredményeként a hadtörténeti tudományunk részére a *XI—XIV. századi magyar katonai szervezet problematikája főbb vonalakban tisztázódott.*

Mindenekelőtt ki kell emelnünk a marxista kutatásnak azt a tudományos és ideológiai eredményét, melyet legfőképpen a szellemtörténeti irányzattal szemben ért el és állította talpára a magyar feudális társadalom képét. Hóman Bálint²¹ és a köréje tömörült szellemtörténeti iskola történetpolitikai koncepciója volt, „az örökölt egyenlőtlenség elvén alapuló magyar nemesség” fogalma, mely a magyar nemzet fenntartó és vezető osztálya. Ezt a koncepciót érvényesítették a magyar feudális társadalomra vonatkozó történetírásunkban, hogy azt a rendszerük reakciós politikai irányzatának történeti igazolására használják fel.²²

A fenti tudományos és ideológiai eredményt számos részletkutatások után több összefoglaló munka összesítette.²³

Az elért, s kétségtelenül jelentős eredmények mellett még van számos vitatható, illetve meg nem oldott kérdés.

Ezek a problémák kisebb részben a magyar feudális társadalom katonai szervezetére (vagyis a társadalom és a hadsereg, valamint az állam kapcsolatára), nagyobb részben a kor háborúi történetére, a hadművészete történetére vonatkoznak.

Az első kérdéskörhöz tartozik a királyi megerendszer katonai vonatkozása a XI—XIII. században.

²⁰ Vö.: *Engels: A hadsereg.* HK 1956. 3—4. szám, 20. o.

²¹ Vö.: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar Történet.* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. I. köt. 207—211. o. Az első kötetet csak *Hóman Bálint* írta.

²² Nem érdektelen felhívni az olvasó szíves figyelmét a magyar szellemtörténet és a német fasiszta történetírás nézetazonosságára. *Walter Richard Darré* (1895—1953), aki 1933-tól 1942-ig a hitleri Németország földművelésügyi minisztere volt, „Neuadel aus Blut und Boden” című könyvét 1930-ban adták ki. Darré a nemességet zárt faji kasztnak fogja fel, amely a földbirtok és a családi vér tisztasága folytán képes a nemzet életerejét és *harci erejét fenntartani.*

²³ *Molnár Erik: A magyar társadalom története az Arpád-kortól Mohácsig.* Szikra, Budapest, 1949.; *Elekcs Lajos—Léderer Emma—Szekely György: Magyarország története az óskortól 1526-ig.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.; *Léderer Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.; *Az egyetemes és a magyar hadművészet története.* (Rövid összefoglalás), *Hadtört. Int. és Múz.* Budapest, 1959. I/1. kötet.; *Magyarország története.* Gondolat kiadó, Budapest, 1964. I. köt.

Mind a polgári,²⁴ mind a marxista irodalom²⁵ a XI—XIII. századi magyar hadsereg szervezetében a gyalogságot vagy egyáltalán nem létezőnek, vagy igen jelentéktelennek tünteti fel. Véleményünk szerint a korabeli magyar források gondosabb kritikai vizsgálata, főleg az analóg forrásokkal való összevetése az eddiginél más és teljesebb képet adna. Miért?

1. Többek között pl. a tihanyi 1055-ös és az 1211-es oklevelek, a pannonhalmi 1087-es és az 1237 körüli úrbéri összeírások²⁶ áttekintést adnak a szabadosok rétegéről. Az Albos-féle összeírás valamennyi közt a legtartalmasabb s ennek anyagát könnyű kiegészíteni a pannonhalmi apátság népeinek 1226. és 1233. évi úrbéri perei, szabályzatai alapján. Az Albos-féle adatok pontos és megközelítő számadatainak összegezéséből megtudjuk, hogy a libertinusok kötelesek hadba vonulni, de lóváltás fejében egy unciát fizetnek uruknak. Erre a véleményünk szerinti gyalogos katonatömegre eddigi irodalmunk nem figyelt fel eléggé.

2. A honfoglaláskor itt talált szlávok hadszervezetében már jelentős helyet foglaltak el a gyalogos egységek. Viszont a szláv vármegyei szervezet elsődleges hatással volt a magyar intézmény kialakulására. A különböző úrbéri összeírásokban s a Várad Regestrumban szereplő *helységnevek* is mutatják, hogy azok a települések, ahol a libertinusok tömegesen laktak — szláv eredetű helységek voltak.

3. Hadtörténetírásunk differenciáltság nélkül alkalmazta Engelsnek azt a tudományos megjegyzését, amely szerint „Lengyelország és Magyarország nyugatról átvett nehézlövasság mellett megtartotta saját nemzeti könnyűlövasságát.”²⁷ Ez azonban egyáltalán nem a gyalogság rovására történt és nem mond ellent a gyalogsági fegyvernem elterjedésének. Maga Freisingeni Ottó püspök is magyarokról szóló leírásában említi a gyalogosokat.²⁸

A tárgyalt kor magyar katonai szervezetében *külön társadalmi réteget és magában a hadseregben is külön szervezetet* alkotott a határőrség. A magyar határvédelem s annak erősítési rendszere, a gyepűrendszer nemcsak azonos vonást és fejlődést mutatott a szláv határvédelemmel, hanem egyúttal lényeges eltérést a német határőrgrófság intézményétől. Ezt az 1920 előtti polgári hadtörténetírás meg is állapította. „Nálunk nem alakult ki a német határőrgrófsághoz hasonló intézmény”²⁹ — írta Erdélyi László. Pauler Gyula továbbjutva megállapította, hogy „István kortársának, Boleszlónak tulajdonított határvédelmi intézmény rendszerét vizsgálva, a lengyel források tanulmányozása által körülbelül hasonló eredményre jutunk nálunk is.”³⁰

²⁴ *Tagányi Károly*: Vármegyéink eredetének kérdése. Történeti Szemle, 1916.; *Erdélyi László*: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915.; *Tagányi Károly*: Felelet. Történelmi Szemle, 1915. Valamint *Pauler és Marczali* idézett munkája.; *Szekfű Gyula*: Serviensek és familiáriusok. M. Tud. Akad. Budapest, 1912.

²⁵ A már idézettekben kívül még *Molnár József*: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK 1959. 2. szám.

²⁶ *Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae . . . Budae, 1829—44. Tom. I. I. IV. XV.

²⁷ *Engels*: A hadsereg. HK 1956. 3—4. szám, 23. o.

²⁸ *Vö.*: Ottonis episcopi freisingensis gesta Friderici I. imperatoris. Közvetési *Gombos*: Középkori Krónikások XV—XVI.

²⁹ *Erdélyi László*: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle, 1915. 211. o.

³⁰ *Pauler Gyula*: Szent István és alkotmánya. Századok, 1879. 108. és köv. oldalak.

Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, 1913.

Az ellenforradalmi hadtörténetírás azonban ezt a tényt az ismert politikai tendencia miatt tagadta. A telepítéstörténet helyes módszerű felhasználása helyett azt akarták bebizonyítani, hogy ahol szláv helynevek vannak — s ez a határőrvidékekre hangsúlyozottan is vonatkozott —, annak nincs jelentősége, mert ezeket később mindenhol megtörténő magyar települések, őstelepülések felszívták. S így bekövetkezett, hogy „a szláv, avar és egyéb szétzórta néptöredékek, melyek a honfoglaláskor az országban éltek, úgy éltek a magyar néptulajdonban, mint szigetek, amelyeket tenger vesz körül”.³¹ (Ti. a magyarság tengere.)

A marxista hadtörténetírásunk ezt a kérdéskomplexust az elmúlt húsz év alatt sokrétűen vizsgálta. A nyugati határvédelem ábrázolásában az ellenforradalmi hadtörténetírással szemben a valóságos képet rajzolta meg. Fontos eredmény volt, hogy az ellenforradalmi rendszer településtörténeti kutatás módszerét leleplezte és a sovinszta alapállás miatt többszörösen feje tetejére állított településtörténeti eredményeket a talpára állította.³² Hiányunkat jelzi azonban, hogy a határvédelem kérdését nem vizsgáltuk az egész országra nézve s nem adtuk ez ideig egységes hadtörténelmi szintézist a határország és a hadsereg többi egységeinek kölcsönös hatásban levő összességére. Enélkül viszont nem tekinthetjük teljesen megoldottnak az Árpád-kori hadsereg szervezetének kérdéseit, továbbá a hadsereg és a társadalom relációját.

A feudális magyar állam és a környező kelet-európai országok XI—XIV. századi politikai-katonai kapcsolatának története kevésbé feldolgozott területe történet-, hadtörténet-tudományunknak. Pedig a feudális magyar állam létrejöttével együtt kialakult külpolitikájának alapját a szláv—magyar kapcsolatok jellemezték. Ezek a kapcsolatok nem egyszerűen illusztrációs kísérletei a magyar társadalom és állam fejlődésére ható szláv befolyásnak, hanem érzelmi kiteljesítője is a magyar—szláv történelmi összetartozásnak saját függetlenségük védelméért a német feudális hódító törekvésekkel szemben. Mi sem bizonyította ezt jobban, mint éppen a külpolitikai kapcsolatnak időről időre való negatív szakaszai. A német császárság a keleti expanziós politikájának érdekében mindig felhasználta ezeknél az országoknál az úri csoportoknak azt a lehetőségét is, hogy a magyar—szláv népek közös összefogását megbontsa. Találón jegyezte meg a korszakok történelméhez Marx: „... lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép elűzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és vizsont...”³³

E kérdésről a polgári hadtörténeti irodalom néhány, bizonyos rész-eredményeket hozó összefoglaló jellegű tanulmányt ad Moricz Dezső, Gombos F. Albin, Kiss Lajos, Hodinka Antal tollából.³⁴

³¹ Szabó Stefan: Ungarisches Volk. (Geschichte und Wandlungen) Budapest—Leipzig, Danubia, 1944. S. 20.; továbbá vö.: Belitsky János: Nyugat-Magyarország védelmi rendszere és határőrségei a középkorban. Bécsi M. Tört. Int. Evk. 1934.

³² Vö.: Horváth Miklós: Nyugati határvédelmünk a XI—XII. században. HK 1957.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Hadtört. Int. és Múz. Budapest, 1959. I/1. köt. 196. és köv. oldalak.

³³ Sándor Béla: Marx jegyzetei a magyar történelemhez. Tört. Tud. Int. Ertesítője, 1950. I—III. 41. o.

³⁴ Moricz Dezső: Magyarország harcai Németország ellen a királyság első felszabadában, Budapest, 1904.; Gombos Albin: Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. Budapest, 1938.; Kiss Lajos: Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. HK 1891.; Hodinka Antal: Kálmán királyunk 1099-iki przemysli csatája. HK 1913.

Marxista hadtörténetírásunk egy-két tanulmányt³⁵ leszámítva nem foglalkozott ezzel a problémával. A megjelent tanulmányok forráskritikai elemzés alapján számos új eredményt értek el. Sajnálatos, hogy a tavaly megjelent marxista összefoglaló munka, „Magyarország története” nem szentel elég figyelmet e kérdésnek. A XI—XII. századbeli németellenes függetlenségi háborúk történetét és hadművészettörténetét egy összefoglaló munkában fel kellene dolgoznunk a távlati terv időszakában. E munka szükségességét indokolja, hogy ilyen marxista szintézis eddig nem jelent meg, pedig lehetőségét biztosítja, hogy a vonatkozó források feltártak s kritikai kiadásai tudományos alapossggal készültek el.

A magyar—bizánci katonai kapcsolatok feldolgozása főleg hadszervezési szempontból lenne jelentős. Az eddig — a polgári hadtörténetírás által sem — kellően figyelembe nem vett gazdag bizánci forrásanyag hatalmas, a magyar hadtörténelem más kérdéseire nézve is megbízható, új adatokkal gazdagítaná a magyar hadtörténetírást.

Marxista hadtörténetírásunk részére ez a szakasz szinte teljesen fehér folt. A korábbi hadtörténeti feldolgozások közül kizárólag gazdagabb forrásanyag miatt csak Darkó Jenő tanulmánya emelhető ki.³⁶

Marxista történeti kutatásaink eddigi eredményei kétségen felül bebizonyították, hogy a magyarországi feudalizmus történetének második, az ún. „virágzó szakaszában” (XIII—XV. század vége) a társadalom Nyugat-Európától való kezdeti elmaradást behozta mind az anyagi és szellemi kultúra, mind a társadalmi és a politikai élet legfőbb viszonylataiban. Elértük a nyugat-európai színvonalat, mégha az iparosodásban, városiasodásban mennyiségileg elmaradást jelentkezett is. A marxizmus által feltárt egyenlőtlen fejlődés törvénye érvényesült abban, hogy a magyar feudális társadalmi, gazdasági formáció rövidebb idő alatt járta be a feudalizmus két szakaszát a mezőgazdasági termelőerők, a termelési és járadékviszonyok, az árutermelés, az osztályszervezet, az állami rend, a *fegyveres erők és a hadművészet fejlődése*, valamint a kultúra szempontjából. Ennek az egész folyamatnak egyik jelentős része — és bizonyítéka a magyar hadügy „korszerű” fejlődése a XIV—XV. században. Károly Róbert, de különösen I. Lajos és I. Mátyás³⁷ idejében a magyar hadügy nemcsak utolérte a nyugat-európai színvonalat, hanem az élvonalban foglalt helyet.

Hadtörténetírásunknak szinte érintetlen területe a XIII. századi főúri magánhadseregek; az ún. banderiális hadrendszer; a zsoldos rendszer és a jobbágyság (telek)-katonaság kérdése.

A banderiális hadrendszer a középkori magyar hadtörténelem egyik döntő kérdése. Szorosan kapcsolódik a főúri magánhadseregek kialakulásához, a zsoldosság és a telekkatonaság kérdéséhez.³⁸ Az eddigi források

³⁵ Székely György: Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. HK 1954.; Horváth Miklós: Magyar—szláv politikai, katonai együttműködés a XI. században. HK 1956.; Rácz Gyula: A lovagi hadseregek stratégiájáról. HK 1960.

³⁶ Darkó Jenő: Byzantisch—ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts. Budapest, 1933.

³⁷ A polgári hadtörténetírás a magyar hadügynek ezt a fejlődését egyáltalán nem a társadalmi és gazdasági fejlődés alapjáról vizsgálta, hanem mint a magyar államiság specifikus, a rendiségben alapozott potenciális erő következményét.

³⁸ A korszak katonai politikájának gazdag anyagon alapuló, de szellem-történeti beállítottságú feldolgozását adta, s a telekkatonaság problematikáját egy-sikúán ábrázolta Dér József „Zsigmond király honvédelmi politikája.” HK 1936. című tanulmányában.

jelzik nálunk is — különösen Hunyadi Mátyás idejében — azt a hadügyi modernizálódási folyamatot, amely az 1440-es évek végén VII. Károly francia király idejében zajlott le Nyugat-Európában. Két fontos fegyvernemnek: a nehézlovasságnak és a lovasíjászoknak taktikai egyesítése, de ugyanakkor stratégiai különállásának fenntartása.

Ennek a lényeges hadművészettörténeti kérdésnek megoldása azonban szükségessé teszi, hogy a korszak háborúi történetének elhanyagolt marxista feldolgozását pótoljuk.

Ami a zsoldosság kérdését illeti, joggal várhatunk marxista tudományos eredményt Rázsó Gyula kandidátusi disszertációjának közeljövőben történő publikálásától.³⁹

Áttekintve a tárgyalt korszak háborúinak hadtörténeti, hadművészettörténeti feldolgozását, rendkívül sztereotip képet kapunk.

A tatárjárás hadtörténetének feldolgozásához marxista értelemben még a hadművészet szempontjából is értékes Léderer Emma tanulmánya.⁴⁰ Számos forrással rendelkezik a polgári hadtörténeti feldolgozások, melyek Rosty Zsigmond, Olchvári Ödön, Pauler Gyula, Bárczay Oszkár tollából jelentek meg.⁴¹

A magyar—cseh háborúk időszaka Ausztria birtoklásáért a feudális magyar állam külpolitikájának egyik jelentős retrográd periódusa. Ez a korszak a hadművészettörténet szempontjából azonban lényeges kutatási területe hadtörténetírásunknak, mert a magyar hadsereg harcászata, hadászata olyan fejlődési folyamaton ment keresztül, amelynek következtében a XIV. és XV. században elérte a nyugat-európai színvonalat.

Maga a polgári hadtörténetírás is e korszakból csak az 1278-as morvamezei ütközetet dolgozta fel érdemleges adatkomplexusok alapján. Nevezetesebb munkák Lukinich Imrétől, Markó Árpádtól, Soós Elemértől és Kápolnai Pauer Istvántól származnak.⁴² Egyébként tisztázniuk kell a kutatóknak azt a kérdést is, hogy a morvamezei csatát a külföldi feldolgozások miért írják le eltérően a magyar hadtörténezszeftől.⁴³

Az áttekintést kronológiai sorrendbe véve, meg kell állapítanunk, hogy hadtörténetírásunk egyik legugarabb területe a törökök elleni első harcok (1366—1377) időszaka. Teljesen bizonytalan adatokkal és csupán néhány okmánypublikációval rendelkezünk, mint pl. Thallóczy Lajos forráskiadványa.⁴⁴

E harcok feldolgozása a társadalmi tudat, a szocialista katonai tudat alakítása szempontjából is fontos, mert ezekben a harcokban a testvéri bolgár néppel együtt viseltük a honvédő háborút a hódító török hatalommal szemben.

A nikaipolyi törökellenes honvédő harc történeti feldolgozása a polgári hadtörténetírás oldaláról rendkívül gazdag forrásanyagra épült.

³⁹ Rázsó Gyula: A zsoldosintézmény története Magyarországon a XIV—XV. században. (Kéziratban.)

⁴⁰ Léderer Emma: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok, 1952.

⁴¹ Olchvári Ödön: A muhi csata. Századok, 1902.; Pauler Gyula: A sajmézei ütközet 1241. HK 1893.; Bárczay Oszkár: Két hadiesemény a XIII. századból. HK 1893.; Rosty Zsigmond: A tatárjárás IV. Béla idején. Müller Ny. Pest, 1856.

⁴² Lukinich—Markó: Sorsdöntő csaták. Franklin, Budapest, 1943. I. köt.; Soós Elemér: Az 1278-as morvamezei csata. HK 1890.; Kápolnai P. István: A morvamezei csata. 1890.

⁴³ H. Delbrück: i. m.: III. Bd. S. 433.

⁴⁴ Thallóczy Lajos: Magyar—bulgár összeköttetések 1360—1369. Sz. 1894. és Történelmi Tár (Továbbiakban: TT), 1898. Továbbá: Germánus Gyula: A törökök első fellépése az Aldunán és az első török—magyar összejutkozések. Sz. 1910.

E sorból éppen a fenti értéke miatt Wertner Mór munkáját emeljük ki.⁴⁵

A XIV. század végére Magyarországon a tűzfegyverek használata már jelentősen elterjedt. Hasznos lenne feltárni ennek hatását a hazai hadművészetre, megállapítani a változást. A tűzérség történetével csak Iványi Béla foglalkozott, de ő sem ment túl a puszta adatközlésen.⁴⁶ A hadviselés átalakulásáról polgári hadtörténetesek folytattak kutatást a burzsoá hadtudomány korlátai között,⁴⁷ de a marxista feldolgozás hiányzik.

A huszita antifeudális és függetlenségi harcok történetét a csehszlovák marxista történészek sokoldalúan dolgozták fel.

A huszitizmus magyarországi politikai, ideológiai és hadművészeti hatásával foglalkozott a polgári hadtörténetírás néhány képviselője is.⁴⁸ Marxista történet- és hadtörténetírásunk is kellő figyelmet fordított e fontos téma kutatására. Székely György külön tanulmányban⁴⁹ követte nyomon a huszitizmus ideológiai és politikai hatását. Elekes Lajos sokrétűen mutatta be a husziták jelentős befolyását a magyar hadviselésre, különösen a Hunyadiak hadseregénél és háborúinál.⁵⁰

A huszita hadművészet lényegét és hazai hatását összegezi „Az egyetemes és a magyar hadművészet története” I/1. kötete is.

E kérdéskomplexusból tervtanulmányunkban két problémára kívánjuk a figyelmet felhívni. Az *egyik*: Véleményünk szerint az eddigi magyar, de a csehszlovák kutatások sem fordítottak kellő súlyú figyelmet a huszita ideológiának a háború kérdésére vonatkozó elveire.

Az 1420 tavaszán keletkezett „Bellandi matriam concernit infra scriptum tractatus”⁵¹ hosszasan foglalkozik a háború jellegével, jogos és jogtalan voltával. Árnyaltan tesz különbséget a „nemzeti” (vagyis függetlenségi) háború és a belső elnyomók elleni harcok között. Az utóbbit a tractatus szerint alá kell rendelni az előbbinek. A tractatus ezen aspektusa szerinti vizsgálódás feltétlenül pontosabban fogja meghatározni az antifeudális és a függetlenségi harcok belső dinamikájának kölcsönös összefüggését. A *másik*: Ismeretes, hogy hazánkban a délvideki határvidékeken volt az egyik legnagyobb intenzitású centruma a huszita mozgalomnak. A kutatásnak meg kellene vizsgálnia:

a) Mi lett a következménye a török elleni honvédelem szempontjából a huszita üldözésnek?

b) Ugyanakkor a határvédelem katonáinak hősiességét mennyiben, milyen tendenciával növelte a magyarországi huszita mozgalom.

Azért emeltük ki e témakörből ezt a két problémát, mert ezek tisztázatlan kérdések s e kor török elleni küzdelmének összképét megoldásuk megváltoztatná.

A XIV—XV. századi magyar—velencei háborúk hadtörténeti feldolgozása politikai és hadszervezési szempontból jelentős. E téma kutatása

⁴⁵ Wertner Mór: A nikápolyi hadjárat 1396-ban. HK 1925.; *Atriga: The Crusade of Nicopolis*. London, 1938. Forrásanyaga összehasonlíthatatlanul gazdagabb bármelyik magyar feldolgozásnál.

⁴⁶ Iványi Béla: A tűzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. HK 1926., 1927., 1928.

⁴⁷ A legjelentősebb: Tóth Zoltán: A hadviselés átalakulása (1387—1526). Magyar Művelődéstörténet, II. köt. Tört. Társulat, Budapest, é. n. 201—239. o.

⁴⁸ Tóth—Szabó Pál: A cseh—huszita mozgalmak története Magyarországon. Hornyánszki Ny., Budapest, 1917.

⁴⁹ Székely György: A huszitizmus hatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.

⁵⁰ Elekes Lajos: Hunyadi hadserege. Sz 1950.

⁵¹ Szövege J. Goll: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder Prag. 1882. II. Band. S. 53—55. munkájában.

azért is kívánatos lenne, mert a török elleni harcok politikai kérdései összefüggnek a velencei politikával, illetve ennek magyarországi kihatásával. Feldolgozására eddig nem történt érdemleges kísérlet. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában levő rendkívül gazdag itáliai forrásanyag lehetővé tenné e téma kutatását.

A középkori magyar hadtörténelem leginkább feldolgozott korszaka a Hunyadiak kora (1440—1490). A polgári történetírásnak több százra rúgó munkája rendkívül sok forrásanyagot tárt fel. E munkák sokaságából számos könyv és tanulmány nyújt a marxista történetírás számára is értékes feldolgozásokat.⁵² A korábbi hadtörténetírás munkái két kérdés megoldásával mindvégig — ideológiai okok miatt — adósak maradtak:

1. A török elleni harcok alapvető politikai feltételének elemzésével, a délkelet-európai népek összefogásának ábrázolásával;

2. A feudális központosítás katonai kritériumainak meghatározásával.

A marxista kutatás e lényeges s alapvetően meghatározó kérdéseket — kivéve a teljes katonai vonatkozásokat — megoldotta. Ebben elsősorban Elekes Lajosnak van érdeme. A marxista hadtörténetírásunk eddigi feldolgozásai átfogó és teljes képet adnak e korszakról.⁵³

Amikor áttekintjük e korszak feldolgozását és joggal állapítjuk meg a feltárásban a sokrétűséget, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek olyan részkérdések, amelyek bővebb kutatásra ne várnának. Mindezt azért kell megtennünk, hogy a téma teljes feltárása megtörténjenk.

Ilyen fontosabb részfeladatok hadtörténetírásunknak Belgrád (Nándorfehérvár) 1440., 1456. évi ostromának, valamint Kizsi 1480. és 1481. évi hadjáratainak pontosabb feltárása.

Nem véletlen, hogy a polgári hadtörténetírás a magyar parasztháborúk történetével és hadművészetével alig foglalkozott. A kevés számú munka, melyekben a szerzők mégis hozzányúltak e kérdéshez, a Tripartitum álláspontjáról „tekintett” vissza ezekre az antifeudális háborúkra. Forrásfelhasználásuk is ebből a szempontból tendenciózusak. Márki Sándor lépte át bizonyos fokig osztályszemléletét és levéltári anyaga valamivel szélesebb horizontú.⁵⁴

Hadtörténetírásunk a felszabadulás után Engels ismert munkája

⁵² A gazdag bibliográfiából csak néhány forrásértékben és szemléletben jelentős munkát említünk meg. *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. 1401—1450. HK 1911.; *Miskolczy Gyula*: Hunyadi János török hadjáratai 1436—1456. HK 1913.; *Kiss Lajos*: A rigómezei hadjárat 1448. HK 1895.; *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XV. század második felében 1451—1499. HK 1912.; *Batányi György*: Nándorfehérvár ostroma és felmentése 1456-ban. HK 1911.; *Tóth Zoltán*: I. Mátyás hadügyi politikája. 1912.; *Uő.*: Mátyás király idegen zsoldos serege (A fekete sereg). Stádium, Budapest, 1928.; *Gyalóky Jenő*: Mátyás király a hadszervező és hadvezér. Mátyás király Emlékkönyv I. köt. Franklin Társ., Budapest, 1940. 229—307. o.

⁵³ A bőséges marxista irodalomból is csak néhány jelentős munkát emelünk ki. *Elekes Lajos*: Hunyadi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. *Uő.*: „Mind-en vitéz ember példája”: Hunyadi János. 2. kiadás. M. Történelmi Társulat, Budapest, 1952.; *Mátyusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Sz 1957.; *Elekes Lajos*: Mátyás és kora. Művelt Nép, Budapest, 1956.; *Uő.*: A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében. Sz 1955.; *Uő.*: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.; *Uő.*: A dékelet-európai népek összefogása a török hódítók ellen Hunyadi háborúiban. Sz 1952.; *Uő.*: Hunyadi hadserege. Sz 1950.; *Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldos seregének hadművészetéről. HK 1958. Meg kell említenünk két román marxista feldolgozást, melyek hozzájárultak a megalkotott kép teljességteléhez. *Mihail Dan*: Hunyadi János hadseregének összetétele és jellege.; *Kelemen Lajos*: — Emlékkönyv Bukarest—Kolozsvar, 1957. 183—197. o.; és *Cselényi Béla*: Az 1456. évi nándorfehérvári csata néhány részletkérdéséről. *Uő.*: 150—156. o.

⁵⁴ *Márki Sándor*: A magyar parasztháború 1514-ben. HK 1914.

⁵⁵ *Engels*: Német parasztháború. Szikra, Budapest, 1950.

alapján nyúlt e kérdéshez.⁵⁵ Eltekintve a kissé erőszakolt „aktualizálástól”, már ami a parasztság forradalmiságának megítélését illeti; adott egy általános, de számos fontos részletkérdést nélkülöző képet.⁵⁶

Helyes a marxista hadtörténezeseknek az a megállapítása, hogy a parasztháborúk kiemelkedő szerepet játszottak a csatadöntő gyalogság megjelenésében. Nem eléggé differenciált viszont az a következtetés, mely a parasztsapatok szeparáltságát kizárólag a feudális széttagoltsággal indokolja.⁵⁷ Ez a nézet a látókörön kívül hagyja a paraszti seregek személyi állományának provincializmusát, mely a paraszti termelőmódból fakadt.

A számtalan kérdésből azért vetettük fél ezt az egyet, hogy érzékeltessük, mennyire fontos a parasztháborúk sokoldalú kutatása s ezen az alapon a szintézis elkészítése.

Az 1526-os mohácsi csatától eltekintve⁵⁸ a középkori magyar centralizált állam bukásának (1490—1526) történetéről rendkívül szegény a hadtörténeti irodalom. E hiány pótlása egyébként társadalompolitikai és gazdaságtörténeti szempontból is jelentős. Fontosságát fokozza még az is, hogy az egész magyar középkorban ezekre az évtizedekre találhatjuk a leggazdagabb, zömében kiadatlan és ismeretlen levéltári forrásokat, amelyek feltárása a többi korszakra nézve is értékes eredményeket hoznának. Különösen szükségessé teszi ezen levéltári állagok kutatását a magyar végek XVI. századi helyzetének rekonstruálása.

Az áttekintett feladatok megoldására hadtörténetírásunk távlati tervében 1970 után feltétlenül sort kell kerítenünk.

A XIV—XVIII. századra vonatkozó magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai

A XVI—XVIII. századi Magyarország történetében megtört az a társadalmi, gazdasági fejlődési vonal, amely a tőkés rend kialakulásához vezetett.

Hazánkban ugyanarról a színvonalról, mint a nyugat-európai, nem következett be az ottani polgári átalakulás, hanem mint számos közép- és kelet-európai nép történetében, nálunk is Engels által felismert és meghatározott formáció, „die zweite Leibeigenschaft” alakult ki.

Marxista történetírásunk figyelemreméltó eredménye, szemben a polgári történetírás álláspontjával, hogy *nem kizárólag, egysikéán a török megszállásban látta a fejlődés megtörésének, és más útjának az okát.* A kérdés kutatásánál elemezte, mérlegelte történetünk két alapfolyamatának: a centralizált államszervezet összeomlása következtében bekövetkezett rendi anarchiának, valamint a török megszállásnak belső összefüggéseit, és ugyanakkor ezt az elemzést a nemzetközi analógia

⁵⁶ Székely György: A magyar parasztháborúk 1437—1514. Budapest, 1950. Bevezető tanulmány. Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt.

⁵⁷ Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt. 266. o.

⁵⁸ Tóth Zoltán: A fekete sereg pusztulása HK 1913.; Gyalóky Jenő: A mohácsi csata (Mohácsi emlékkönyv. Egyetemi Ny. Budapest, 1926.); Ortvay Tivadar: A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Akadémiai Értesítő. 1910.; A mohácsi csata régészeti feldolgozását a legújabb ásatások végezték el. Ezek alapján pontos képet tudunk alkotni a csata lefolyásának részleteire vonatkozólag is. Vö.: Dr. Papp László: Újabb kutatások a mohácsi csataterén. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1962. Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Bp. 1959. I/1. köt.; Székely György: A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa parasztháborútól Mohácsig. Sz 1952.

területén végezte el. E historiográfiai kép teljességéhez tartozik, hogy marxista történetírásunknak meg kellett küzdenie az 1950-es évek szemléletével is, amely a XVI—XVIII. századi időszakot a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetnek tekintette.⁵⁹

Ma már helyes álláspontot alakított ki a marxista történettudomány újabb forráskutatások révén is, amikor ezt a korszakot *késői* és nem *bomló feudáliszmusnak* tartja.⁶⁰

A magyar társadalom ilyen irányú fejlődésének minden jelensége távolról sincs marxista módon feltárva. Ennek oka éppen e korszakról szóló elmaradt, számos fehér folttal rendelkező hadtörténetírásunk is. Miért?

1. A marxista kutatók nem vették eléggé figyelembe a társadalom és a hadsereg kölcsönhatását, a hadsereg gazdasági, társadalmi, kül- és belpolitikai vonatkozásait és összefüggéseit. Az eddigi forráskutatások ebből a szempontból nem voltak eléggé sokoldalúak. *Pedig az állandó harcok a török ellen és a rendi állam keretében folyó osztályharcok belső összefüggései a hadseregen, az állandóan katonáskodó rétegeken (pl. a bubulcusok, abactoresek és várkatonák stb.) keresztül egyik meghatározói voltak a magyar társadalmi fejlődés adott irányának.*

2. Az új eredménytadó marxista szintézis, a „Magyarország története” című könyv mutatja, hogy a szerzők a fenti relatio ábrázolásához, analíziséhez csak a polgári hadtörténetesek munkáit tudták felhasználni.⁶¹

Ezt az irodalmat azonban alapvetően jellemzi, hogy témaválasztásában az egyes időszakokból nem mindig a legfontosabb kérdéseket tárgyalja. Kevés az olyan munka, amely legalább egy háború vagy hadjárat történetét végigkísérné, főleg társadalmi, gazdasági és politikai szempontból.

A török elleni tizenötéves háborúról (1593—1606) csupán néhány részletfeldolgozás készült.⁶² Pedig a rendi állam osztályviszonyai és a törökellenes harcok összefüggésének és hatásának sokoldalú vizsgálata nem oldható meg e háborúról készült összefoglaló és minden részletre kiterjedő hadtörténeti munka nélkül. A tanulmányok döntő része eredeti levéltári anyag felhasználása nélkül készült, s még a kiadott korabeli forrásanyag teljes felhasználását is mellőzte.

A gyér anyag alapján nem egyszer anakronisztikus katonai értékelést tartalmaz.⁶³

⁵⁹ Révai József koncepciója volt, hogy a nemesi árutermelés az eredeti tőkefelhalmozódáshoz, a kapitalista viszonyokhoz vezet.

⁶⁰ Vö.: Magyarország története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. I. köt. 184—196., 213. o., 253. és köv. oldalak.

⁶¹ Vö.: Magyarország története. Gondolat kiadó, Budapest, 1964. II. köt. 599. o.

⁶² Károlyi Árpád: A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542. Sz 1880.; Acsády Ignác: Drégel és hőse, Sz 1877.; Thury József: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. HK 1891.; Szentírmai Imre: Magyar hadiszervezet a tizenötéves török háború idején 1543—1605. Buzárkovits Ny. Esztergom, 1908.; Veress Endre: Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. HK 1910.; Szendrei János: Szolnok eleste 1552-ben. HK 1889.; Márki Sándor: A tizenötéves háború története. HK 1894.; Komáromy András: A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK 1892.; Takács Sándor levéltári adatok alapján regényes formában írt tanulmányok, melyek a „régí idők, régi emberek” (Bp. é. n.) és a „Régí magyar kapitányok és generálisok” (Bp.) című kötetekben jelentek meg.

⁶³ Vö.: Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme és Rónai Horváth Jenő: Magyar hadikronika idevonatkozó fejezeteivel.

A néptömegek történelemformáló szerepének bemutatása hiányzik a munkákból. A katonatömegek legfeljebb passzív masszaként szerepelnek zseniális, vagy kevésbé tehetséges hadvezérek kezében.⁶⁴

3. A korábban említett, a társadalmi fejlődés irányára ható társadalom és hadsereg belső összefüggéseinek egyik lényeges tényezője a *végvári rendszer* a marxista hadtörténeti irodalmunk tabula rasa-ja.

Az egyetemes és a magyar hadművészet története I/1. kötete és Sinkovics István tanulmánya⁶⁵ a polgári hadtörténetírás adatának csak tudományosabb, marxista szemléletű felhasználását adja.

Pedig a már feltárt források tüzetesebb elemzése is felvet számos olyan kérdést, amelyek megoldása az eddiginél jóval rétegeztebb képet adna. Ugyanakkor rengeteg feltáratlan levéltári anyaggal rendelkezünk, elsősorban a bécsi Kriegs- és Staatsarchivban, de különösen nélkülözhetetlen a magyar végvári rendszer kutatásához a Zentral Archiv des deutschen Ordens állagai. Az itteni levéltári anyagok — költői túlzás nélkül — részletes adatokat tartalmaznak a végvári viszonyok társadalmi, gazdasági, katonai, sőt eszmei vonatkozásaira is. *Magyar hadtörténetészek, történészek ezt a gazdag forrásanyagot még sohasem nézték át.*⁶⁶

Hasonlóan fontos forrásértékű állagokkal rendelkeznek a török levéltárak, melyek anyagának feltárására is tudományos szükségesség volna.

Tervtanulmányunk csupán vitakérdésként utalni szeretne a végvári rendszerének néhány olyan jelenségére, nem egyszer csak körvonalazott tendenciáira, melyek a magyar fejlődésnek a „második jobbágy-ság” útjára való menetében factorális szerepet tölthettek be.

A centralizált államszervezet összeomlása után a rendi anarchiába süllyedő ország védelmi képességét a korábbi időkből meglevő várrendszerek tudták csak legalább olyan minimális színvonalon megtartani, amely megakadályozta a törökkel szemben az ország teljes megsemmisülését. Ennek véleményünk szerint két oka volt:

a) A korabeli török hadművészetben a kisázsiai hadjáratok olyan hadászati, harcászati vonást alakítottak ki, amelyek a hadsereg szervezetét, fegyverzetét *mezei* (korabeli szakkifejezéssel élve) hadviselésre tették alapvetően alkalmassá. A várostrom művészetét a török hadsereg még a XVII. század első két évtizedéig sem tudta a kor színvonalán elsajátítani.

A magyar hadművészetnek viszont az évszázadok folyamán kialakult egy speciális vonása. A gyepüelven alapuló „lesvetés”-i határvédelem és a XIII. század közepétől kezdődő várvédelem sajátos ötvözetéből jött létre és fejlődött ki a magyar várvédelmi hadászat és harcászat. A XVII. századig kiépült végvárrendszer katonailag alkalmas volt, hogy a rendi anarchia miatt meggyengült ország védelmi képessége ellenére feltartóztassa és megakadályozza a török sereget az ország teljes megszállásában.

⁶⁴ Vö.: *Gömöry Gusztáv*: Eger ostroma 1552-ben. HK 1890.; *Acsády Ignác*: Drégel és hőse. Sz 1887.; *Komáromy András*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK 1894.

⁶⁵ *Sinkovics István*: Végvári harcok. Magyar Történész Kongresszus 1953. jún. 6–13. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. Az egyetemes és a magyar hadművészet története I/1. kötetének idevágó fejezetét *Honfi József* és *Nagy László* írták.

⁶⁶ Jelen tervtanulmány szerzőjének 1962-ben alkalmá volt az itt levő kb. 12 ezer rendezett fasciculum inventárját áttanulmányoznia. Az iratok sora szinte hónapról-hónapra ad betekintést a legfontosabb végvárak életébe.

Egyes hadtörténészek felvetik, hogy ennek ellentmondanak azok az eredmények, amelyeket a törökök elértek a XVI. században a magyar várak ellen vívott harcaikban. Ha áttekintjük a törökök ilyen irányú sikereit, azonnal szembeötlik, hogy a magyar végvárrendszerből a hadászati szerepet betöltő várak közül keveset tudtak elfoglalni.

A várostromuk sikerét is legtöbbször alapvetően a védők elégtelen fegyverzeti, anyagi ellátottsága és a fizetetlen zsoldos katonaság demoralizáltsága eredményezte.

b) A magyarországi várak döntő többsége — még a centralizált hatalom bukása után is — a király, tehát a központi hatalom kezében maradt. A királyok a rendi ellenállással szemben törvényileg is biztosították egyrészt a végvárak királyi birtokát, másrészt a végvárrendszer fenntartását. II. Ulászló alatt az 1514. évi 67. tc. előírta a végvárak fenntartásának biztosítását.⁶⁷ II. Lajos alatt az 1518. évi 30., 60. tc. és az 1526. évi 15. törvénycikkek számúzetéssel büntették a végvárak elvesztőit.⁶⁸ I. Ferdinánd alatt pedig az 1538. évi 7. tc. elrendelte, hogy az ország kapitánya egy másik kiküldötttel a végvárakat minden negyedévben ellenőrizze.⁶⁹

A várkapitányok esküje vagy írásbeli hűségfogadalma (litterae assecuratoriae aut reversales) a király tulajdonjogát biztosította.

Sőt az Országos Levéltárban levő Benignae resolutiones regiae állam iratai arra mutatnak, hogy a korábban törvényesen elajándékozott várbirtokokat a király visszavette. Ez a folyamat különösen 1572-ben vált teljessé, amikor általános vizsgálatot rendeltek el az ország területén a magánosok által bármi címen birtokolt királyi várjavakra.

Többek között Illéy János által közölt várvizsgálati iratok⁷⁰ azt mutatják, hogy a végvár rendszer katonai potenciáljának — mind gazdasági, mind társadalmi szempontból — fenntartása a várjobbágyi szolgáltatásokra épült⁷¹ és nem volt meg az objektív feltétele a polgárosodási folyamat kiteljesülésének.

A végvári rendszer problematikájából a tervtanulmány csupán érintőleg kívánta felvillantani a kardinális kérdések egyik oldalát. Tette ezt azért, hogy rámutasson: míg a parasztmozgalmak véres leverése, a rendi anarchia a mohácsi vészhez, az ország két, illetve három részre szakadásához vezetett; addig ennek a jelenségnek a másik oldala: a magyarországi késői feudalizmusban a végvár rendszer társadalmi és gazdasági struktúrája (aminek döntő oka az elmaradt városfejlődés is) és az erre épülő hadszervezet viszont megakadályozta az ország teljes pusztulását. A maga védelmi stratégiájával biztosította a lehetőségét a török későbbi kiűzésére — ha időben e lehetőség megvalósulása el is húzódtott.

A végvár rendszer társadalmi, gazdasági, hadszervezeti szerkezetének; a törökellenes várharok történetének és hadművészettörténetének

⁶⁷ Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungariae 1000—1895. (Szerk.: Márkus Dezső) I. Kiad. Nagy Gy. — Kőlozsvári S — Ovári K.) Budapest, 1890.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo. Az idézett törvények értelmében életével és vagyonával játszott, aki végvárat feladott. Szolnokot 1552-ben a török elfoglalta, mert a spanyolokból és németekből álló zsoldos sereg megszökött. A maroknyi csapattal maradt Nyáry Lőrincet a török elfogta és Konstantinápolyba hurcolta. Mégis, mikor visszakerült hűtlenségi pörbe fogták s csak nehezen menekült a haláltól.

⁷⁰ Illéy János: Várvizsgálatok 1557—1558. HK 1894.

⁷¹ Vö.: Maksay Ferenc: Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. HK 1956.; Demko Kálmán: Magyarország hadiereje a XVI. században. HK 1916.

teljes feltárása új forrásanyagok alapján, fontos feladata marxista hadtörténetírásunknak.⁷² Ennek a problémának a megoldását a hadtörténetírásunk tervfeladatában még 1965—70 között kell megkezdendenünk.

A XVI. századi erdélyi hadtörténelem kiemelkedő időszakáról, a Báthory István hadművészetéről, valamint az erdélyi hadseregnek a tizenöt éves háborúban vívott törökellenes harcairól néhány jelentős tanulmányból kaphatunk értékes adatokat, ha nem is összefüggő képet.⁷³ Az erdélyiek törökellenes harcával, köztük a jelentős gyurgyevói csatával nem foglalkozik külön nagyobb tanulmány, csak kisebb adalékokat találunk e témához a hadtörténeti irodalomban.

Báthory István törökellenes harcairól a hadművészettörténeti marxista szintézis ugyancsak hiányzik. Ez a terület a dogmatikus szemlélet miatt — Báthory Istvánnak, mint lengyel királynak, oroszellenes háborúi miatt — elhanyagolt területe volt marxista hadtörténetírásunknak.

Pedig a helyes társadalmi tudat alakítása, a katonai szemlélet bővítése megkívánja, hogy hadművészettörténetünk e korából az újat — már pedig volt, gondolunk itt a gyalogságnak a lőfegyver rendszeresítésére és annak hatására — elemezzük.

A XVII. század első felében lezajlott Habsburg-ellenes függetlenségi harcok történetével, különösen Bocskay és Bethlen Gábor időszakával a polgári hadtörténeti irodalom számos munkában foglalkozott.

Ezek a művek állásfoglalásukban rendkívül sokrétűek. Nem egy szerző a tények célzatos csoportosításával úgy rajzolta meg ezeket a harcokat, mint amelyek inkább fegyveres lázadások voltak, mint függetlenségi harcok.⁷⁴ Ugyanakkor számos hadtörténetíró a függetlenségi harcoknál a Habsburg-ellenesség szubjektív túlexponálásával a feudális osztálytársadalom kibékíthetetlen ellentétét teljesen eltakarja és az osztálytársadalmak előtti korszakra archaizált „ovidiusi arany korbát” illő társadalmi egyetértést fest meg — osztályok feletti „nemzeti érzés” alapjáról.⁷⁵

A polgári hadtörténeti irodalom levéltári megalapozottságára jellemző, hogy a múlt század 80-as, 90-es éveiben folyt a témára levéltári kutatás, de a századfordulón ez a munka megszakadt. Így a későbbi művek újabb forrásadatokat nem használtak fel.

Összehasonlíthatatlanul több eredményt ért el marxista hadtörténetírásunk. Benda Kálmán és Nagy László érdeme, hogy tanulmányaik, valamint mindkét szerző monográfiája a Bocskay vezette függetlenségi

⁷² Ilyen irányban végzett kutatást és foglalta tanulmányba dr. Fodor Ferenc (Szatmárvár, Egy török- és kuruckori végvár életrajza. HK 1956.).

⁷³ Veress Endre: Báthory István király magyar hadserege. Budapest, 1937.; Koncz József: Báthory István király hadjáratai az oroszok ellen 1580-ban. HK 1897.

⁷⁴ Pl.: Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. Sz 1907.; Lencz Géza: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede, eine kirchenehistorische Studie, Debrecen, 1917.

Számos polgári hadtörténésznek, történésznek a Habsburg-ellenes erdélyi függetlenségi harcokkal kapcsolatos állásfoglalását összesíti Concha Győző: „A külön Erdély nagy nemzeti szerencsétlenség volt. A külön Erdély által a magyar nemzetnek tett szolgálatok, ki kell mondanom, meglehetősen kevések mellett is erdélyi véreink iránt, s éppen mert tudom, hogy Erdély Magyarország kapuja, csak olyanok voltak, aminőket a veszetti fejszének a nyele tesz a gazdájának.” (Budapesti Szemle, 1913. 153. köt. 61. o.)

⁷⁵ Pl. Rónai Horváth Jenő: Bocskay István háborúja Rudolf ellen. HK 1893.; Olchváry Ödön: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. HK 1890.; Tóth László: I. Rákóczi György beleavatkozása a 30 éves háborúba. HK 1917.

harc történetét sokoldalúan dolgozta fel.⁷⁶ Különös érdeme Nagy Lászlónak, hogy a társadalom összképébe ágyazva rajzolta meg az 1604—1606-os hadjáratokat.⁷⁷ Hasonló eredményt várunk Nagy Lászlótól, Bethlen Gábor hadjáratairól most készülő monográfikus feldolgozásától.⁷⁸

Viszont a marxista hadtörténetírás mindezekig nem foglalkozott monografikus feldolgozásban I. Rákóczi György Habsburg-ellenes háborúival.

A függetlenségi háborúk hadművészetével is számos polgári hadtörténész foglalkozott a burzsoá hadtudomány korlátozottságának alapjáról. Emellett azonban számos értékes adattal szolgálnak ezek a művek.⁷⁹

A marxista hadtörténetírás képviselői a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok hadművészetének történetét sokkal bővebb forráskutatáson alapuló, szakszerűbb értékelésen nyugvó munkákban elemezték és vonták meg nemcsak az összkép kontúrait, hanem átfogó eredményt is adtak.⁸⁰

Tervtanulmányunk azonban szeretné a figyelmet az eddigi hadművészettörténeti eredmények egyik hiányosságára terelni.

A Habsburg-ellenes függetlenségi háborúk hadművészettörténetének vizsgálatát nem emelték nemzetközi síkra. Pedig a harmincéves háborúval kezdődik Gusztáv Adolfnak, a XVIII. század nagy katonai reformátorának időszaka. Ennek hatása — tekintettel Bethlen, majd I. Rákóczi aktív katonai részvételére a 30 éves háborúban — hol kisebb, hol nagyobb intenzitással megvolt Bethlen, de különösen I. Rákóczi hadszervezeti elgondolásaira. Ebből a szempontból a vizsgálódást ki kellene terjeszteni.

A XVIII. század második felének törökellenes harcaival, illetve Erdély bukásával nem sok hadtörténelmi munka foglalkozott sem a felszabadulás előtt, sem utána. A török kiűzésének harcairól a polgári hadtörténetírók inkább osztrák feldolgozások, mint önálló levéltári kutatások alapján írtak.⁸¹ A harcoknak felszíni leírását adták, eléggé ahisztikus katonai következtetésekkel.

E korszak háborúival a felszabadulás utáni hadtörténetírásunk keveset foglalkozott. Csillag Ferenc írt tanulmányt Buda visszafoglalásáról,⁸² valamint e témával foglalkozott az 1959-ben megjelent összefoglaló — már többször idézett — hadművészettörténeti munka I/1. köteté

⁷⁶ Benda Kálmán: A Bocskai szabadságharc. Művelt Nép, Budapest, 1955.; Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

⁷⁷ Nagy László: A társadalom állásfoglalásának hatása a Bocskai szabadságharc hadműveleteire. HK 1957.

⁷⁸ Ez a munkája nem azonos az 1964-ben megjelent, népszerűen megírt biográfiájával: Bethlen Gábor a nagy fejedelem.

⁷⁹ Oichváry Odón: Bethlen Gábor hadseregének szervezete s hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen viselt háborúkban. HK 1888.; I. Rákóczi György tüzérsége az 1664-iki hadjárat elején. HK 1918.; Boldizsár Kálmán: Bocskai hadinépe. Debrecen, Hoffmann—Kronovich Ny., 1906. *Gyalóka* Jenő: A Bihar megyei hadjárat 1604-ben. HK 1928.; Uő.: Bethlen Gábor mint hadvezér. HK 1929.; Iványi Béla: i. m.

⁸⁰ Az egyetemes és magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/1. köt. Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához. HK 1962.; Wittmann Tibor: Bethlen Gábor mint hadszervező. Sz 1951.; Cseh—Szombathy László: I. Rákóczi György 1664-es hadjárata. HK 1956. 1. sz. 1957. 1—2. sz.; Makkai László: I. Rákóczi György tüzérségének története. HK 1954.

⁸¹ Karácson Imre: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. HK 1896.; Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1688-ban; Bánlaky (Breit) József és Rónai Horváth Jenő idézett munkája.

⁸² HK 1956.

Roñonyi Gábor cikke.⁸³ E háborúknak a hadművészettörténet szempontjából nincs különösebb jelentőségük.

Egyébként az egész korszak kutatási területe leszűkült Zrínyi Miklós hadtudományi és hadvezérei működésének vizsgálatára. A korabeli Zrínyi írások legújabb kiadásához 1957-ben Perjés Géza, Benczédi László, Rohonyi Gábor írtak értékes előtanulmányt.

Perjés Géza érdeme, hogy Zrínyi hadtudományi munkásságának reális értékelését adta a polgári hadtörténetírás torzításával szemben.⁸⁴

Hadtörténelmünk egyik legkevésbé feltárt területe a Thököly-féle Habsburg-ellenes harc története, hadművészetének története.

Nemcsak maga a korszak volt ellentmondásos, de a róla szóló irodalom is, ha figyelembe vesszük az osztrák hadtörténetírást is.

Joggal veheti fel az olvasó; tervtanulmányunk miért említi párhuzamosan éppen ennél a korszaknál a magyar és az osztrák polgári hadtörténetírás eddigi megállapításait. Két oka van:

1. A kevésszámú magyar hadtörténeti munka a korról a „kesergő kuruc” nosztalgiával, de megfelelő adatmegalapozottság nélkül szolt.⁸⁵

2. A számos osztrák munka viszont arra a következtetésre jutott, szinte egységesen, hogy a Thököly-féle Habsburg-ellenes harcok (osztrák terminológiával élve: lázadás [Rebellion]) egyenesen megnehezítették a török kiűzését Magyarországról. Egyetemlegesen a magyar népet tették ezért felelőssé.⁸⁶

Talán egyetlen társadalmi esemény sem hat oly mélyen és sokoldalúan az ember lelkiületére és nem veti alá oly kegyetlen megpróbáltatásnak, mint a háború. Ezt a folyamatot sem az osztrák, sem a magyar polgári hadtörténetírók nem tartották szem előtt, mikor fenti ellentétes tartalmú állásfoglalásra jutottak. A Habsburg hatalmi szervezet politikája Magyarországgal szemben oly súlyos volt minden osztály felé, hogy ez a hatás erősebb lett a háborúban várható megpróbáltatástól való félelemnél, így inkább vállalták a harcot a Habsburgok ellen.

Ugyanakkor ennek a folyamatnak a következménye, hogy pillanatnyilag a török veszély kérdése az emberek társadalmi tudatában háttérbe szorult. Ez a jelenség azonban — szemben a magyar polgári hadtörténeti szemlélettel — nem valami mindenképpen felett álló nemzeti érzéssel alapult, hanem nagyon is osztályérdekeltségen. Természetesen más tendenciával a nemességnél, más anyagi szemlélettel a jobbagység részéről.

Sajnos a korról nem rendelkezünk marxista feldolgozással, eltekintve Benczédi László tanulmányától⁸⁷ és „Az egyetemes és a magyar hadművészet története” I/1. kötet idevágó fejezetétől.

⁸³ Rohonyi Gábor: Zrínyi téli hadjárata 1664-ben. HK 1954.

⁸⁴ Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Sz 1961—1962. A polgári álláspontról egyik pregnáns képviselője; Bors János: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1693-tól 1715-ig. HK 1895.

⁸⁵ Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1654—1705. I—II. köt. Méhner, Budapest. 1888—1889.; Komáromy András: Thököly erdélyi vállalata 1686-ban. HK 1890.; Szalay Béla: Thököly Imre 1690. évi hadjárata. HK 1910.

⁸⁶ E témára vonatkozólag csak néhány munkára hivatkozunk a több száz tanulmányból, monográfiából: Emil Lulek: Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion. 2 Bd. Cilli, 1928., 1930.; Richard F. Kreutzel: Kara Mustapha vor Wien. Graz—Wien—Köln, Styria, 1953.; Hugo Hantsch: Die Geschichte Österreichs. Bd. 23. Aufl. Wien, Styria, 1962.; Erich Zöllner: Geschichte Österreichs. 2. Aufl. Wien, 1961.

⁸⁷ Benczédi László: A „vitézli rend” és ideológiája a Thököly felkelésben. Történelmi Szemle (továbbiakban TSz), 1963.

A Thököly felkelés ideológiai oldalát Benczédi a Történelmi Szemlében 1963-ban megjelent tanulmányában csak vázlatosan érintette. Érdemi elemzése azonban nem történt meg. Így a Thököly-féle Habsburg-ellenes harcok történetének egész kérdéskomplexusa még megoldásra vár. Benczédi László tanulmányai alapján jogos várakozással tekinthetünk e téren könyvének publikálása elé.

A magyar hadtörténelemnek társadalmi, politikai jelentősége mellett katonai szempontból egyik legizgalmasabb korszaka II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának időszaka. Az teszi a hadtörténész számára rendkívül izgalmassá a kor kutatását, hogy a magyar hadtörténelem kevés olyan időszakkal rendelkezik, amikor nyomon lehet követni; hogyan szerveződött át a guerilla jellegű felkelés reguláris hadseregek harcává. Maga a II. Rákóczi szabadságharc a hadművészet szempontjából is ad újat. A nagyszombati csatában például találkozunk a kuruc gyalogságnál a tüzzel támogatott szökélléssel. Ez harcászatiilag teljesen új a korábbiakhoz képest s előre vetítette a gyalogsági harcászat új fejlődési irányát.

Az előbb említett katonai szervezési folyamat mind társadalmi, gazdasági, politikai, mind a kor hadügye szempontjából sokoldalú, történetileg összegezhető katonai tudományos tapasztalatokat ad.

A Rákóczi szabadságharcnak ezt a katonai sajátosságát a polgári hadtörténetiróink meglátták, de munkáikban e jelenség összes tényezőit (katonai, elméleti, társadalmi, politikai, gazdasági, morális stb.) és ezek összefüggéseit nem tudták feltárni. Kétségtelenül sok részletkérdést dolgoztak fel szorgalmas forráskutatás alapján.

A Rákóczi szabadságharc hadtörténeti kutatását Thaly Kálmán kezdte meg. Tanulmányai számos adattal rendelkeznek az említett kérdéshez.⁸⁸

Thaly koncepciójával és annak hibáival tervtanulmányunk nem kíván foglalkozni. E kérdés részletes feldolgozójának, Várkonyi Ágnesnek monográfiájával egyet lehet érteni.⁸⁹

Foglalkozott hadtörténeti kérdésekkel Rákóczi életrajzírója, Márki Sándor is.⁹⁰

Jelentős előrehaladást jelentett a Rákóczi szabadságharc hadtörténetírásában Markó Árpád munkássága. Legjelentősebb munkája: II. Rákóczi Ferenc, mint hadvezér (Bp. 1934.) jól foglalja össze a legfontosabb katonai problémákat, (a „kuruc” személet korlátai mellett), ha nem is tarthat igényt a teljességre.

Markó Árpád több tanulmányban Thalynál részletesebb és tudományosabb pontossággal felhasznált források alapján írt a szabadságharc jelentősebb csatáiról és ezek hadművészeti kérdéseiről.⁹¹

A felszabadulás után a marxista hadtörténetírás egyideig csak a polgári hadtörténészek által már feltárt anyag értékelésével foglalkozott.

⁸⁸ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc hadserege. HK 1888.; Tényleges létszámok és hadifelszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben. HK 1897.; Adalékok II. Rákóczi Ferenc tüzérsége történetéhez. HK 1888.; Katonadolgok a kuruc világból. HK 1895.; A trencsényi csatáról. HK 1897. Külön tanulmányt írt a nagyszombati csatáról és az 1707. évi dunántúli hadjáratról.

⁸⁹ R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Kandidátusi disszertáció. (Kézirat).

⁹⁰ Így pl. Dessalleurs altábornagy Rákóczinál (HK 1917); Marlborough herceg és a kurucok. (HK 1922—23.)

⁹¹ A szomolányi kuruc győzelem. Sz 1931.; A nagyszombati csata. Sz 1933.; A trencsényi csata. HK 1931.; A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. (Tóth Gyulával együtt HK 1954.); Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenc szabadságharcáról. HK 1956.

A személyi kultusz következtében túlbecsülte a vezér Rákóczi szerepét, s háttérbe szorította a katonatömegek s alacsonyabb beosztású parancsnokok történelmi szerepének jelentőségét.

Hadtörténetírásunk később hozzákezdett az önálló kutatáshoz. Jelentős ezen a téren Esze Tamás és Gottreich László munkássága.⁹² Az utóbbi több tanulmányt írt a szabadságharc egyes csatáiról újabb források feltárásával.⁹³ Jelentősebb tanulmányok születtek meg Perjés Géza, Heckenast Gusztáv, Tóth Gyula, Várkonyi Ágnes tollából.⁹⁴

A Rákóczi szabadságharc hadtörténetének feltárása terén a marxista történetírás sokat tett. De még számos kérdés feldolgozásra vár. Hiányzik a Rákóczi szabadságharc hadtörténetét összefoglaló tárgyaló monográfia; a kuruc hadsereg szervezésének feltárása különös tekintettel a felkelő csapatok reguláris egységekké való átszervezésére; az egyes felvidéki, dunántúli és erdélyi hadműveletek részletes feldolgozása. Az összefoglaló monográfiának egyébként sikerült vázlata „Az egyetemes és a magyar hadművészet története” I/1. kötet megfelelő fejezetei.

Hosszú ideje folyik a nézetek összecsapása történészek között a történetírásunkban meglevő nacionalista maradványok körül. Ez a mostani vitában főként a XVI—XVIII. századi török elleni harcaink és Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmeink történetéhez kapcsolódik. Tervtanulmányunk e nagy port felvert vitához érdemben sem a tartalmi célkitűzés, sem a terjedelem miatt nem akar kapcsolódni. *Csupán hadtörténetírásunk feladatai szempontjából kíván egy-két megjegyzést tenni:*

Az egész vitának alapvető célkitűzését helyesen összegezte Molnár Erik a vitacikkekre írt válaszában. Valóban, a burzsoázia és a proletariátus között a haza kérdésében már évszázados vita van és e harc magyarországi, de különösen az ellenforradalmi tanulságai (az 1956-os ellenforradalom is az 1848-as szabadságharc és forradalom eszméjét hamisította meg és jelszavait használta fel) arra köteleznek, hogy egyszerre küzdjünk a hazának — nemzetnek osztályfeletti kategóriává, örök értékévé hamisítása, valamint a kommunistáknak és munkásoknak hazafiatlansággal való rágalmozása ellen.

Ezt a tudományos, a szocialista társadalmi erkölcs által megalapozott vita irányát és tartalmát éppen az idealista szemlélet irányában eltorzította az 1950-es évek dogmatizmusa, *személyi kultusza — s főleg ez az utóbbi!* A személyi kultusz napi politikai igazolását szolgálta az a hamis történeteszemlélet, hogy „a magyar nép története: a szabadságharcok története. Az elmúlt fél ezredév alatt szakadatlanul harcolnia kellett a létéért: a török hódítás, a német elnyomás ellen. Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Kossuth harcai, az 1919-es proletár forradalom, a magyar nép minden hősiessége dacára nem tudták tartósan kivívni a szabadságot.”⁹⁵ (Rákosi Mátyás)

⁹² „A kuruc vitézek folyamodványai” című forráskiadványban képet kapunk a jobbágykatonák helyzetéről és a földesurakkal folytatott küzdelmeiről.

⁹³ Pl.: A bihari nép harca 1703—1704-ben. HK 1955.; Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. HK 1957.

⁹⁴ *Perjés Géza*: Esztergom 1706. évi ostroma, HK 1954.; *Várkonyi Ágnes*: Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Sz 1952.; *Tóth Gyula*: Béri Balogh Adám, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1957.; *Uő.*: A kuruc hadművészet néhány problémája. Honvédelem, 1957.; *Heckenast Gusztáv*: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. — Fegyvertörténet szempontjából több hibás adatot tartalmaz.

⁹⁵ *Rákosi Mátyás*: Válogatott beszédek és cikkek. Szikra, Budapest, 1955. 595. o.

1. Tévedés ne essék, nem az volt a személyi kultusz idealista szemlélete, hogy ha a történelmünket az osztályharcok története mellett a függetlenségi és szabadságharcok történetének is tekintette volna, hanem az, hogy ezt a sorrendet megfordította. Maga Molnár Erik és a megindított vita ezt a tarthatatlan álláspontot sok oldalról cáfolta meg. Ennek kétségtelenül megvolt a társadalmi haszna is a tudat alakításában.

2. Véleményünk szerint elkerülhető lett volna azonban egy sor megalapozott ellenvetés és félreértés, ha több egyéb között a vitában egyesek a ló túlsó oldalára esve a haza és a nemzet kérdését a külső támadóval szemben nem eliminálták volna, ha figyelembe vették volna a háború követelményeit a hadsereggel, a hadviselő politikai-katonai vezetéssel szemben.

Történetírásunk, ideológiai harcunk egyik lényeges hadszíntere a magyar nacionalizmus, az ezt sűrítve kifejező rendi nemesi, majd burzsoá szemléletre is átranzponált szólás-mondás: extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. De ezzel a szólás-mondással szemben történelmi tény volt az „Austria erit in orbe ultima” Habsburg expansiók politikát kifejező jelmondat is. Valóság volt és ma is a „Drang nach Osten” német hódító politika. A saját nacionalizmusunk elleni harc jegyében tehát teljesen ahistorikus a korabeli forrásokat úgy csoportosítani, esetleg szelektálni, melyek a honvéd (törökellenes), a függetlenségi harcok katonatömegét a haza védelmében érdektelen és csak a saját elnyomója elleni harcban érdekelt harcosoknak ábrázolják. *Ez a marxista ideológiával, az igazságos háborúk követelte kommunista tételes morállal ellentétes.* Szabadjon csak példaként megemlítenünk, hogy ez a vita során esetenként a képtelenség számába menő torzulásra vezetett. Csak ezzel lehet magyarázni az olyan probléma felvetést, hogy a marxista hadtörténészek nacionalizmus elleni eszmei harcának egyik hiányossága: miért nem esett szó eddig hadtörténetírásunkban, hogy „a saját, honvéd” hadsereg katonái és hadműveletei is súlyos teherfölteket jelentettek a lakosságnak”.⁹⁶ Vagy talán ez olyan feladata a hadtörténeti kutatásunknak, hogy a honvéd háborúk követelte személyi és anyagi áldozathozatalának morális normáját kritika alá kell vonni — a defetizmus javára?!

A háborúk az embereket a legnehezebb meggrázkódtatásnak teszik ki. Ilyenkor, bármennyire is igazságos háborút viselnek, a katonák a fegyelmet (ön- és katonai fegyelmet), melyet a harcok sikeres megvívása megkövetel, könnyen megsértik, sőt fel is rúghatják. A XVI—XVIII. századi honvéd és függetlenségi harcok fennmaradt katonai szabályzatait differenciáltan kell kritika alá venni.

A Történelmi Szemlében megjelent „A ’Nép kurucság’ ideológiája” című értékes tanulmány — véleményünk szerint — helyesen, árnyaltan elemzi azt az osztályharcos ellentétet, amely megvolt a fegyvert ragadó jobbágykatonák és a kiváltságaihoz ragaszkodó nemesség között.

Igaza van a szerzőnek, hogy a szegénylegényekből és jobbágyokból toborzódó katonaság általában nem a nemzet, hanem az ország, a haza tágabb fogalomkörében gondolkodott és számára elfogadhatatlan volt a feudális nemzeti fogalma.

A tanulmány gazdag forráskutatás alapján mutat rá, hogy a fentiekben említett osztályellentét pregnánsan domborodott ki a harc alatt a jobbágykatonák és a nemesi vezetés között. Azzal nem tudunk egyet-

⁹⁶ Borus József: Hadtörténet és társadalomtörténet. TSz 1964. 2. sz. 487. o.

érteni, mikor a szerző — egyértelmű kritikai vizsgálódása alapján — e folyamat bizonyítékainak sorába iktatja a katonai szabályzatokat. „A kuruc hadseregben minden kijelentés, amely az ország törvényét, rendjét sértette, káromkodásnak számított — írja Várkonyi Ágnes. — Tudjuk, hogy Rákóczi ismételten kibocsátott rendeleteivel akart gátat emelni a nemesi tisztekre, előljárókra szórt átkoktól is szikrázó durva katonabeszédnek. A büntetés fölöttébb szigorú volt, a káromkodáson ért visszaeső bűnös életélem lakott. Figyelemre méltó, hogy a tisztek és a közkatonák külön elbírálásban részesültek, s az évek során a tisztekre kiszabott büntetés enyhült, a közkatonáké viszont egyre szigorúbbá vált. Ebből arra is lehet következtetni, hogy nőtt elkeseredésük...”⁹⁷

Ugyanebben a cikkében később ezt írja a szerző: „A Hadi Edictumok és Regulamentumok ugyancsak közvetítói, szétsugárzói a nemzeti ideológiának. A minduntalanul szétoszló, fegyelmet nehezen viselő kuruchadsereget a fejedelem nem csupán úgy akarta az »ország törvényeihez« alkalmaztatni, hogy jó, egységes és korszerű hadi rendet próbált teremteni körükben, hanem arra törekedett, hogy a fegyverforgató katonaság elfogadja a szabadságharc nemzeti ideológiáját. »A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatait« elemző tanulmány különválasztja a hadsereg szervezésével foglalkozó szabályzatokat és azokat, amelyek a kuruc katona viselkedését, erkölcsi-politikai magatartását szabják meg.”⁹⁸

Szabadjon ellenérveinket felsorakoztatni anélkül, hogy a tanulmány egészének értékét és igazát kétségbevonnánk.

1. A háborúk viselésének egyik alapvető szükségessége a hadsereg katonáinak erkölcsi-politikai szilárdsága. Enélkül nem lehet a háborút győzelmesen megvívni. Az erkölcsi-politikai eszmét viszont a mindenkori uralkodó osztály szabja meg a maga osztályalapjáról. Igazságos háborút viszont viselhet a kizsákmányoló osztály — jelen esetben a nemesiség is. Az általa megfogalmazott „nemzeti ideológia” az osztályharc szempontjából ellentétes, az igazságos háború szempontjából katonailag szükséges a szemben álló osztályok számára. S igazságos háború esetén az utóbbi átmenetileg elsődleges szerepet játszik. Az ez ellen való fellépés az elnyomott osztályok részéről retrográd. Ez azonban nem jelenthet egy olyan nézetet, amely szerint a függetlenségi harcok háttérbe szorítják az osztályharcot. Sőt ellenkezőleg: a függetlenségi harcok győzelme megtisztítja az utat az osztályharcok eredményes folytatása előtt.

Tehát a katonai szabályzatokat — igazságos háború esetén — az osztályellentétek tükrében egysikúán bírálni annyit jelent, mint a háború megvívásának egyik sarkkővét: a hadsereg erkölcsi-politikai szilárdságát meggyengíteni.

2. A háborút eldöntő egyik tényező a háterszág szilárdsága. Az államrendet tehát *minden eszközzel fent* kell tartani. A Rákóczi vezette igazságos háború esetében ezt az intézkedést csak a nemesség érdekében lévőnek, s a jobbágy közkatona elleni osztályelnyomásnak venni egyfűkű álláspont, amely nem veszi figyelembe a katonai követelményeket.

3. A hadseregben ugyancsak minden eszközzel, még *halálbüntetéssel* is fenn kell tartani a fegyelmet. Rákóczi ilyen irányú rendeletei a hadseregben meglevő fegyelmetlenségre utalnak. Tervtanulmányunk 653. oldalán éppen arra utalunk, hogy hadtörténetileg a Rákóczi szabadság-

⁹⁷ R. Várkonyi Ágnes: A „nép kurucság” ideológiája. TSz 1963. 1. sz. 51. o.

⁹⁸ Uo. 52. o.

harc egyik leglényegesebb kérdése, hogyan szerveződtek a felkelő csapatok reguláris hadsereggé. Ez a körülmény természetszerűleg magában hordta a szabadportyázásra beállított katonatömegeknél a fegyvelmezett-ség elleni „lázadást” is.

4. A hadsereg belső természete megköveteli, hogy parancsnok és beosztott, tiszts és katona közt a felelősségre vonás nem történhet „demokratikus” alapon. A tiszti felelősségre vonása nem tartozik a katonára, nem is tudhat róla — kivéve az árulásért hozott ítéletet.

5. A tisztek tekintélyét a hadseregben a harc győzelmes megvívása érdekében minden eszközzel biztosítani kell. Eppen ezért Várkonyinak az a bállyása, mintha Rákóczi a „nemesi” tisztek érdekében hozta volna rendelkezéseit, a kérdés leegyszerűsítése. Egyébként Rákóczi hadseregében voltak nem nemes tisztek is és e rendelkezések ezek „érdekét” is szolgálták.

6. Végezetül szabadjon az analógia alapján az ekkori helyzetet előrevetíteni, például a történelem második világháborújának idejére.

Az amerikai imperialista katonai és politikai vezetés *igazságos háborút* vívott a fasiszom ellen.

Az amerikai hadsereg katonai szabályzatait az uralkodó osztály képviselői alkották meg. A második világháborúban például a néger megvető amerikai fehér tisztnak azt a jogát, hogy valamilyen, a fasiszták elleni harcselekményre adó parancsát megtagadó néger katonát (aki ezt a „fajüldözés miatti gyűlöletében” teszi) agyonlőjön, nem tarthatjuk az uralkodó osztályok érdekeit védő katonai rendelkezésnek, hanem jogos eljárásnak kell tekintenünk.

Természetesen a néptömegeket elnyomó osztályok által megalkotott katonai szabályzatoknak az osztályharc szempontjából történő elbírálása is egészen másképp áll igazságtalan háború esetén.

Hadttörténetírásunk feladata, hogy részletekre kiterjedve vizsgálja meg a társadalom, igazságos háborúk és a hadsereg relációjában az évek óta folyó vita kérdéskomplexusát. *A vizsgálódásnak olyan eredményt kell hoznia, hogy az történet szemléletünk nacionalista maradványait tüntesse el és erősítse a szocialista honvédelmi tudatot a helyes történet szemlélettel is.*

Az áttekintett problémákból tervtanulmányunk a programozás, a feladatok sorrendisége szempontjából a hadttörténetírásunk 1965—70 közötti tervfeladatában megoldásra a végvári harcok, Bethlen Gábor vezette függetlenségi harcok és II. Rákóczi szabadságharc történetét és hadművészettörténetét javasolja.

A többi kérdéskomplexus kutatása, feldolgozása a távlati terv feladata.

A XVIII—XIX. századra vonatkozó magyar hadttörténetírás fejlődése és feladatai

Az utrechti békekötés (1713) után a Habsburgoknak le kellett mondanuk a távoli tartományok és tengerentúli gyarmatok megszerzési törekvésekről. A kárpótlást Magyarországgal folytatott politikájukban keresték. Bécs olyan közigazgatási rendszert épített ki, és olyan gazdaságpolitikát folytatott hazánkban, hogy a kor gyarmatosítási kritériumait kimerítette. Ehhez a Habsburg-politikához a behódoló, a jobbágy-mozgalmaktól rettegő magyar rendek minden segítséget megadtak.

Ennek a folyamatnak egyik kiemelkedő határhőve az 1715. évi 8. tc.

az állandó hadsereg felállításáról. A hadügy korszerű követelménye kétségtelenül az állandó hadsereg megeremtése volt. Ezt szükségessé tette a még hanyatlásában is eléggé erős török birodalom. Nem ezért esik kritika alá a magyar uralkodó osztályok bűnös magatartása, hanem azért, hogy ezzel a törvénytől az önálló, állandó magyar hadseregről mondtak le. Vagyis az állami önállóság egyik fundamentumát rombolták szét.

A korszakkal foglalkozó polgári hadtörténetírás zömének a szemlélete a kor kritikája helyett: a „vitam et sanguinem...” osztálytartalmát elkődösítő magyar katonai hősködés romantizmusa volt.⁹⁹

A polgári hadtörténetészek témaválasztása is érzékelteti a fenti szemléletet. A megjelent munkáknak döntően nagyobb része az örökösödési és a hétéves háborúk történetével foglalkozott és csak a kisebbik része a törökellenes harcokkal. Marczali Henrik, Rédvai István hatására számos polgári hadtörténész a török elleni háborút mellékhadszíntérnek tekintette.¹⁰⁰

Műfajilag — kevés kivételtől eltekintve — a munkák a háborúk katonai eseményeit ábrázolták anélkül, hogy hadművészettörténet szempontjából érdemleges következtetésre jutottak volna, bár a hadsereg szervezésére vonatkozólag vannak adataiban értékes feldolgozások.¹⁰¹ A nemesi felkelésről is írt több hadtörténetíró, de ezt a már elavult hadszervezést nem vették bírálat alá.¹⁰²

Marxista hadtörténetírásunk a korszak katonai problematikájával nem foglalkozott. Még „Az egyetemes és a magyar hadművészet története” c. összefoglaló munka is csak érintette ezt a korszakot, az 1809—10-es utolsó magyar nemesi felkelésről tett egy oldalas, inkább regisztráló megjegyzést.¹⁰³

Tervtanulmányunkban *nem a végső megállapítások, hanem a vitára bocsátás igényével* vizsgáljuk meg a haditechnika szerepét az európai és így az osztrák abszolutizmus gazdasági és társadalmi fejlődésében. Eddigi kutatásaink alapján számos tény arra mutat, hogy az abszolutizmusnak, mint politikai formának gazdasági alapját igen nagymértékben fejlesztette és erősítette a haditechnika fejlődése.

A termelőerők fejlődése következtében a középkori zűrzavarból kibontakozó haditechnika a XVI—XVIII. században olyan hatalmas lépést

⁹⁹ A számos tanulmányból és cikkből csak néhány jellegzetes munkát említnék meg. Komáromy András: Magyar insurgensek vitézsége az osztrák örökösödési háborúban. HK 1893.; *Illéssy János*: A nádor huszárezred a hétéves háborúban. HK 1897.; *Huszár Imre*: A katonai Mária Terézia-rend. HK 1899.; *Sárori Szabó Lajos*: Hadik András altbgy. Berlinben, HK 1910.; *Illéssy János*: a magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban. HK 1895.; *Király Pál*: Károly főherceg megmentése a magyar huszárok által Tarvisnál. HK 1889.

¹⁰⁰ *Marczali Henrik*: Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. (1711—1815.) Athenaeum, Budapest. 1898.; *Rédvay István*: Az 1736—1739. közötti török háborúk. HK 1934., HK 1935., HK 1938.

¹⁰¹ *Gömöry Gusztáv*: III. Károly seregének hadilétszáma és zsoldja. HK 1896.; *Demkó Kálmán*: Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ban. HK 1913. Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye. A magyar lovas-ság regulamentuma 1772-ben. HK 1910—1916. 22. közlemény.

¹⁰² *Eble Gábor*: Az 1741-iki insurrectio szervezése. HK 1910. Uő.: Törvényhozás az insurrectóról 1741-ben. HK 1897.; *Koncz József*: Az erdélyi nemesi felkelés. *Szilágyi István*: A máramarosmegyei 1774. évi magyar nemesi fölkelés számára kiadott utasítás. HK 1897. *Gömöry Gusztáv*: Az 1809. évi magyar nemesi fölkelés. HK 1884. *Kisfaludy Sándor* is írt hadtörténeti munkát az 1804—1810. évi nemesi fölkelésről József nádor megbízásából. *Kisfaludy Sándor* se mondta ki, hogy az insurrectio teljesen elvesztette katonai értékét. Munkájának címe: „Frey-müthige Adels von ungarn im Jahre 1804 und 1810.” Budapest, 1931.

¹⁰³ Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrinyi Kiadó, Budapest. 1959. I/2. köt. idevágó fejezete.

tett, amely erősen hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság egy része iparral és kereskedelemmel foglalkozzon, mégpedig döntő mértékben a fegyvergyártó iparral és fegyvert forgalomba hozó kereskedelemmel. Szükségessé vált, hogy ezt az ipart, kereskedelmet úzó, jogilag még parasztszereket egy centralizált hatalom védje a termelés folyamatossága érdekében.

Miként Franciaországban, az európai abszolutizmus klasszikus hazájában, így Ausztriában is az abszolutizmussal közel egy időben alakult ki az egységes piac — kölcsönhatásként. Ezt igazolják az alábbi tények. E tényeket csak Franciaország és Ausztria viszonylatában tekintjük át, de azt hisszük, ez érvényes analóg módon a többi európai abszolutisztikus államokra is.

VIII. Károly francia király annyira mozgathatóvá tette ágyúit, hogy nemcsak magukkal viheték a harcmezőre, hanem az *ütközet alatt* meg is változtathatták állásukat és az ágyúk követhették a csapatokat mozgásukban. Ily módon VIII. Károly hozta létre a táborigyűlést.

A marignanói csatában I. Ferenc király a tüzérség hatásos tüze és mozgékonyasága következtében győzte le a svájci lándzsásokat. A tüzérség gyors átcsoportosítással a harc közben oldalállásukból tizedelte meg a svájciak hadrendjét. I. Ferenc táborigyűlést már jelentős számú táborigyűlést állt. Az adatok azt mutatják, hogy I. Ferenc király idejében Franciaországban már 316 olyan paraszti kézműiparos család gyártott táborigyűlést, melyekből egyrészt a király a hadsereg számára vásárolt, másrészt az uralkodó kötelezte a nemeseket, hogy a parasztszerektől beszedett adóknak egy részéből ilyen táborigyűlést vásároljanak. Franciaországban ez idő tájt a táborigyűlést kereskedelmé egységes piacot jelentett.

A tüzérség területén a franciák továbbra is megtartották az elért fölényüket. Meghosszabbították a táborigyűlést csövét és így a találat valószínűségét növelték. IV. Henrik francia király idejében pedig bevezették a kartácsot.

A haditechnika további fejlődésének következtében a XVII. században a „hadiiparral” és a hadiipari cikkel kereskedő *jobbágycsaládok* száma 316-ról felugrott Franciaországban 627-re. A jobbágycsaládok gyártmányait a királynak adták el, vagy pedig azoknak a nemeseknek, akiknek kötelességük volt reguláris csapatokat a király rendelkezésére bocsátani.

Hasonló adatokat találunk ebben a vonatkozásban Ausztriában is. Az 1750-es években Ausztriában 198 fegyvergyártással foglalkozó jobbágycsaládot találunk (a már eddig is iparral foglalkozó polgárokon kívül) a korabeli összeírásokban. Ennek okát is, véleményünk szerint, a haditechnika fejlődésében találhatjuk meg.

A XVII. század végére és a XVIII. század elejére, a szurony használatának általános meghonosodásával, a gyalogság fegyverei közül elűntek a lándzsák és a pajzsok, mint védőfegyverzet. A szuronyt 1640 táján Franciaországban találták fel. Az osztrákok alkalmazták először a szuronyt egész gyalogságuk részére, utána pedig a poroszok. A szuronygyártás bonyolultabb munkát igényelt, mint a lándzsa előállítás. Így érthetővé válik, hogy a XVIII. század derekán már Ausztriában is kialakult a fegyvergyártás részére az egységes piac, amely a párhuzamosan kialakult centralisztikus hatalmat szolgálta, éppen azért, hogy erős, ütöképes hadsereget tudjanak létrehozni.

A kovás gyújtószerkezetet, amelyet Franciaországban találtak fel,

ugyancsak 1640 körül, 1700-ra fokozatosan szintén bevezették a legtöbb hadseregben. Ez lényegesen megrövidítette a töltés folyamatát és jobban megvédte a lóport a serpenyőben az esőtől. Ez a haditechnikai fejlődés is fejlesztette a hadi kézműipart és az országot átfogó piacot.

Nem érdektelen az a tény sem, hogy a haditechnikai újításokat bevezették valamennyi olyan államban, ahol az abszolútizmus rendszere uralkodott. A feudális jogokhoz és az ebből származó insurrectióhoz ragaszkodó magyar rendek megakadályozták, hogy a kor új haditechnikájának gyártásával a parasztok foglalkozzanak.

Mind Ausztriában, mind Franciaországban és Poroszországban az új fegyvereket a hadiiparral foglalkozó parasztcsaládok gyártották és foglalkoztak ezek eladásával. Ahol pedig már kialakult polgárság volt, ott maga a polgárság gyártotta ezeket és kereskedett velük.

Tehát az eddigi adatokon nyugvó hadtörténelmi megfigyelésünket további kutatással kell szélesíteni s még jobban megalapozni.

Katonai oldalról ki kell egészítenünk az osztrák abszolútizmus gazdasági és társadalmi alapjainak problematikáját s *ezzel összefüggésben* az akkori magyar társadalom és gazdaság történetét ugyancsak a *hadtörténelmi szemlélet alapjáról is*.

A reformkor, de különösen az 1848—49-es forradalom és szabadságharc katonai történetének gazdag polgári hadtörténelmi irodalma van. De még ennél is nagyobb arányú, részletekbe hatoló marxista hadtörténelmi tevékenység bontakozott ki a 48-as forradalom centenáriumának és Kossuth születésének 150. évfordulója alkalmából.

A marxista történészek, hadtörténészek feldolgozó munkájukat megkönnyítették, pontos iránytűjük volt, Révai József korábbi, úttörő értékű tanulmányai, amelyek az 1848—49-es forradalom és szabadságharcnak alapvető jellegét, osztálytartalmát, sőt számos katonai kérdését is marxista módon világították meg.

Horváth Mihály az emigrációban dolgozta fel elsőnek a 48-as forradalom és szabadságharc történetét.¹⁰⁴ A magyar történettudománynak ez a kiváló alakja — annak ellenére, hogy az emigrációban kevés forrásanyag állt rendelkezésére — rendkívül részletesen s pontosan dolgozta fel nemzeti történetünknek ezt a hősi küzdelmes korát. Éppen ezzel mutatta meg Horváth Mihály, a politikus és történész éles megfigyelő, regisztráló képességét, koncepciózítását, mert az elegendő levéltári anyag hiányában is köteteli nem a résztvevő szubjektív memoárjai, hanem tudományos munkái lettek.

Horváth Mihály könyvétől eltekintve a polgári és az ellenforradalmi történelmi — hadtörténelmi irodalom a korszakról a különböző aktuális politikai szempontok alapján meghamisított képet adott. E folyamatnak kettős oka volt:

1. A 48—49-i magyar kormányok és a hadsereg hivatalos iratanyagai 1849-ben a bécsi kormány kezére jutottak. Az osztrák kancellária rendelete értelmében mind a saját egykori központi hatóságainak iratait, mind a magyar iratanyagot, csapatanyagot zárlat alatt tartották és nem engedték kutatni. Az 1918 előtti munkák magyar szerzői a személyes emlékiratok egymásnak ellentmondó adatait tudták csak használni.

2. A dualista rendszerben alakult ki a 48-as szabadságharc kutatását

¹⁰⁴ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848—1849-ben. Genf, Putzy Ny. 1865. 3 köt.

és feldolgozását meghatározó, bár tendenciában változó napi politikai szemlélet.

A kiegyezés után az ellenzékieskedés szerepét játszó, a közhangulatot erősen befolyása alatt tartó liberális, nacionalista nemesség pártja, a 48-as párt, Kossuth személye köré minél nagyobb glóriát akart vonni és Görgey áruló szerepét hangsúlyozta.¹⁰⁵ Ami Görgey személyét illeti, igaza volt a 48-as pártnak, csak éppen álláspontját nem tudta tudományosan — az említett ok miatt — bizonyítani. Ezért az e párt platformján álló hadtörténetesek például a 48-as szabadságharc katonaj értékelésében képtelen következtetésekkel is akarták bizonyítani Görgey áruló szerepét.

Ugyanakkor a 67-es kiegyezési politikát helyeselve a „Budapesti Szemle”, Gyulai Pállal az élen, hasonló módszerrel védte Görgeyt és kritizálta Kossuthot levéltári bizonyítékok nélkül.¹⁰⁶

Ez a Kossuth—Görgey vita lett az elvi szempont az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatásában és feldolgozásában a polgári és az ellenforradalmi hadtörténetészeknél.

Mikor 1918 után a bécsi levéltárakban felszabadultak ezek az iratok a zárlat alól és a 48—49-es magyar hatóságok iratanyaga nagymértékben visszakerült Budapestre, megindult a levéltári kutatás. A forrásanyagokat azonban az uralkodó osztályok pillanatnyi politikai érdekéhez szükséges aspektusból szelektálták vagy csoportosították a Kossuth—Görgey vita ürügyén.

Az ellenforradalmi korszak hadtörténetírói, Gyalóky Jenővel az élen, Görgey Arthur személyének glorifikálásán munkálkodtak, éppen annak forradalomellenes aspektusa miatt.¹⁰⁷

A hamis eszmei állásfoglaláson kívül, mit eredményezett a polgári hadtörténetírásnak ez a módszere a 48—49-es szabadságharc történetének feldolgozásában?

1. Teljesen elhanyagolták a hadügy szervezésének kutatásában a nemzetőrség kérdését. A Kossuth—Görgey vitában az utóbbi helytelen állásfoglalását úgy értékelték, mintha ő a korszerű katonai elmélet alapján állott volna. Pedig az akkori angol és svájci miliciarendszer a gyakorlatban is bizonyította Kossuth állásfoglalásának helyességét; nem beszélve az 1848-as európai forradalmak e téren nyújtott tapasztalatairól.

2. A tavaszi ellentámadás hadászati célkitűzésének és irányának kritikáját mellőzték. A politikai vezetés céljainak és a magyar hadsereg hadászati célkitűzésének összhang hiányát nem elemezték differenciáltan. Sőt Görgey hadászati elgondolását a tényeken alapuló hadtörténetési elemzés hiánya miatt kategórikus imperativus formájában helytállónak nyilvánították.

¹⁰⁵ Ilyen tendenciájú munka volt pl. *Hentaller Lajos* (48-as párti képviselő): Görgey, mint politikus. Budapest. 1889. — de levéltári kutatást nélkülözött munkája.

¹⁰⁶ Pl.: *Zimándy Ignác*: Kossuth Lajos a világtörténelem ítélőszéke előtt. Szent Gellért Ny. Budapest, 1896.

¹⁰⁷ *Szekfű Gyula* a hadtörténetészeknek ezt a munkáját rendkívül nagyra értékelte. Vö.: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*: Magyar Történet. Egyetemi Ny. Budapest. 1936. V. köt. 631—632. o. Jogosan vetette fel *Borus József*, hogy „Szekfű... — jellemző módon — a polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetét egyetlen, mindössze 50 oldalnyi terjedelmű fejezetbe sűríti bele, s a „Negyvennyolctól hatvanhétig” című rész I. fejezeteként tárgyalja. (*Borus József*: 1849. hadtörténeti irodalmának néhány kérdése. HK 1955. 3—4. szám. o.)

3. A fővezérség és a magasabbegységek vezetésének összehangoltsága csak felületesen, a felszíni jelenségek alapján került kritikai ábrázolásra.

4. Mellőzte a polgári hadtörténetírást a hadigazdálkodás alapos, sokrétű kutatását.

5. Az egyes hadműveletek történetének sokoldalú forráskutatáson alapuló ábrázolása; a hadműveletekben a katonatömegek szerepének analízisének hiányzott.

Az e korszakra vonatkozó polgári hadtörténetírást historiográfiai kritikáját Borus József megadta a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmányában, majd a kandidátusi disszertációjában,¹⁰⁸ így erre nem térünk ki.

A marxista hadtörténetírásnak a 48—49-es szabadságharc története az egyik olyan területe, ahol a számos részletkutatáson alapuló összképet a legjobban megrajzolta.

Erre az ösztönző már Révai Józsefnél is,¹⁰⁹ de valamennyi marxista hadtörténésznél Marxnak és Engelsnek az az írói tevékenysége volt, amellyel a magyar forradalommal és szabadságharccal foglalkoztak. A marxizmus két megteremtője Kölnben megjelent lapjukban, a „Neue Rheinische Zeitung”-ban a magyar forradalomról, annak kezdetétől fogva, részletesen írtak.

Marx és Engels a forradalom bukását követő években is foglalkoztak az egymásközi levelezésükben annak eseményeivel és szereplőivel. Engels könyvet akart írni a magyar hadjárat történetéről.¹¹⁰ Tervét sajnos nem váltotta valóra.

Az 1848—49-es szabadságharc katonai történetéről gazdag forráskutatásokon alapuló, részleteket feltáró tanulmányok, monográfiák jelentek meg az utóbbi 16—18 évben. Ezek a hadtörténelmi feldolgozások feltárták a társadalom és hadsereg, forradalom belső osztályerőinek és a hadseregnek, a hadműveleteknek a kölcsönhatását. Különösen az utóbbi néhány évben megindult a marxista kutatás és feltárás a hadigazdálkodás kérdéséről is.

Több cikk, tanulmány elemezte a 48-as szabadságharc hadművészetének történetét.¹¹¹

Marxista történet- és hadtörténetírástunknak e területen elért, a kérdés-komplexusokat tisztázott eredménye nem volt azonban probléma mentes. Joggal állapította meg Pach Zsigmond Pál, hogy „a személyi kultusz hatása, a nacionalista beütések — kivált a Kossuth-évfordulóval kapcsolatban, így a Kossuth-émlékkönyv egyik-másik tanulmányában is

¹⁰⁸ Borus József: i. m. HK 1955. és „A tavaszi ellentámadás 1849-ben” kandidátusi disszertáció historiográfiai része.

¹⁰⁹ „Marx és az 1848-as magyar forradalom” című, 1933-ban, illetve 1940-ben írt tanulmánya.

¹¹⁰ Marx—Engels: Briefwechsel. Dietz Verl. Berlin, 1950. Bd. 2. S. 46.

¹¹¹ A gazdag irodalomból csak néhány fontosabbat említnünk meg: Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848. M. Tört. Társ. Budapest, 1951. Kovács Endre: Bem József. Hadtört. Int. — MTA Tört. Tud. I. Budapest, 1954; Márkus László: Guyon Richard. Művelt Nép, Budapest, 1955; Urbán Aladár: Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. HK 1955. Uő.: Honvédtoborzás 1848-ban. HK 1965; Varga János: Népfelkelő és gerilla harcok Jellasics ellen 1848 őszén. Hadtört. Ievéltár. Tört. Társ. Budapest, 1953; Borus József: A tavaszi ellentámadás 1849-ben. Kandidátusi disszertáció; Bartha István: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955; Kovács Endre: A magyar—dél-szláv megegyezés ügye 1849 tavaszán. HK 1956.; Spira György: A honvédsereg stratégiai ellentámadása 1849 tavaszán. HK 1956.; Berkó István: Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. HK 1957.; Az egyetemes és a magyar hadművészet története. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. I/2. köt. idevágó fejezetei, melyeket G. Balázs József írt.

— történetírói gyakorlatunkat olyan irányhoz vitték, amely a liberális nacionalista nemesség legjobb képviselőinek, elsősorban Kossuth személyének idealizálásához vezetett: politikai és katonai tevékenységének egyes mozzanatait nem egyszer mértéktelenül kiemelték, erőszakoltan aktualizálták, sőt egyenesen a személyi kultusz politikájának alátámasztására, a régi pártvezetés bizonyos rendszabályainak történeti igazolására magyarították.¹¹² Marxista történet- és hadtörténetírásunk ma már megszabadult az ilyen torzulásoktól.

Az utóbbi években megélénkült a kutatás a dualizmus kora történetének néhány kérdéseiről.

Egyik fontos kérdés a magyar uralkodó osztályok 1867 utáni burzsoá nacionalizmusának sokoldalú feltárása.

E probléma-komplexus megoldása lehetetlen az önálló magyar hadsereg megteremtése történetének kutatása nélkül.

A polgári hadtörténeti irodalom e kérdést részben a „kuruc függetlenségi”, részben a „67-es labanc” aspektusból ábrázolta.¹¹³

Marxista hadtörténetírásunknak széles forráskutatásokon nyugvó, sokoldalúan árnyalt ábrázolással kell e problémát feldolgoznia.

Hadtörténetírásunk feladata, hogy az eddigi kutatási és feldolgozási eredményeket felhasználva, a távlati tervben, 1970 után elkészítsen egy átfogó szintézist az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadtörténetéről és hadművészettörténetéről. Ugyancsak a távlati feladatok közé sorolhatjuk az önálló magyar hadsereg megteremtése történetének feldolgozását is.

(Folytatása a következő számban.)

¹¹² Pach Zsigmond Pál: Marxista történetírásunk fejlődésének problémái. Sz 1964. 5—6. sz. 1035. o.

¹¹³ Vö.: A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig. 1868—1898. Budapest, 1899.; Berkó István: A magyar királyi honvédség története — 1868—1918. Hadtört. Levéltár, Budapest, 1922.